

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΑΤΟ

Δημήτριος Τομπάλογλου (ΜΘ 23036)

Επιβλέπων: Καθηγητής Ανδρέας Λιαρόπουλος

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής: Καθηγήτρια Φωτεινή Ασδεράκη,

Καθηγήτρια Ειρήνη Χειλά

Πειραιάς, Δεκέμβριος 2024

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

Αυτή η σελίδα αφήνεται σκόπιμα κενή

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία, με τίτλο *«Η έννοια της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO»*, έχει ως στόχο να διερευνήσει τον ρόλο της ανθεκτικότητας στο διαρκώς μεταβαλλόμενο και απρόβλεπτο διεθνές περιβάλλον. Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει αναδειχθεί σε έναν καίριο πυλώνα πολιτικής για την ΕΕ και το NATO, ιδίως υπό το πρίσμα των αυξανόμενων προκλήσεων ασφαλείας, όπως οι υβριδικές απειλές, οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις και οι κλιματικές αλλαγές. Η εργασία αυτή επιχειρεί να αναλύσει πώς οι δύο οργανισμοί αντιλαμβάνονται και ενσωματώνουν την ανθεκτικότητα στις στρατηγικές τους, επιδιώκοντας να προστατεύσουν τα κράτη-μέλη και να ενισχύσουν τη σταθερότητα και την ειρήνη σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η μελέτη αυτή δομείται γύρω από τις διαφορετικές προσεγγίσεις της ανθεκτικότητας και τα μέσα με τα οποία η ΕΕ και το NATO ανταποκρίνονται σε σύγχρονες απειλές. Παράλληλα, εξετάζονται οι πολιτικές, στρατιωτικές και κοινωνικές διαστάσεις της ανθεκτικότητας, όπως και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι οργανισμοί αυτοί στην εφαρμογή σχετικών στρατηγικών.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς όλους τους καθηγητές και κυρίως τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Καθηγητή κ. Ανδρέα Λιαρόπουλο, για την υποστήριξη και τις πολύτιμες συμβουλές του. Επιπλέον, ευχαριστώ την οικογένεια μου, η οποία υπήρξε σταθερή πηγή έμπνευσης, συμπαράστασης και ενθάρρυνσης σε όλη την διάρκεια των σπουδών μου. Η υπομονή και στήριξή τους με βοήθησε να παραμείνω αφοσιωμένος στους στόχους μου και στις πιο απαιτητικές στιγμές. Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον προσωπικό μου φίλο κ. Νικόλαο Νταρζάνο,

υποψήφιο διδάκτορα του Πανεπιστήμιου Πειραιώς, χωρίς την καθοδήγηση και αμέριστη βοήθειά του οποίου όλα θα ήταν χαρακτηριστικά πιο δύσκολα.

Για τον Στρατή και την Στελίνα, που είναι το απόλυτο φως μέσα στο σκοτάδι.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	9
ABSTRACT.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	13
2. Η ΈΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	17
2.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	17
2.2. ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	19
2.3. Η ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΥΤΗΤΑ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ	21
3. Η ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ (ΕΕ)	23
3.1. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	23
3.2. Το ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	27
3.3. ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΤΗΣ ΕΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	28
3.4. ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΕ	30
4. Η ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΝΑΤΟ	35
4.1. Η ΈΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΤΟ.....	35
4.2. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ.....	37
5. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ: ΕΕ ΚΑΙ ΝΑΤΟ.....	40
5.1. ΚΟΙΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	40
5.2. ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ.....	42
5.3. ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΕ ΚΑΙ ΝΑΤΟ	44
5.4. ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	46
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	50
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	54

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	56
---------------------------	-----------

Περίληψη

Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει καταστεί κεντρική στις στρατηγικές ασφάλειας τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όσο και του NATO, δεδομένων των αυξανόμενων απειλών και προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα κράτη-μέλη τους. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει πώς η ανθεκτικότητα εντάσσεται στο πλαίσιο των στρατηγικών αυτών των οργανισμών και αναλύει τις κοινές προσεγγίσεις, τις διαφορές στις στρατηγικές τους, καθώς και τις περιοχές συνεργασίας και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Η ΕΕ, υιοθετώντας μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, δίνει έμφαση στην προστασία των πολιτών, την κοινωνική συνοχή, την οικονομική σταθερότητα και την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Το NATO, από την άλλη πλευρά, επικεντρώνεται στη στρατιωτική ανθεκτικότητα και την προστασία των κρατών-μελών από στρατιωτικές και υβριδικές απειλές, δίνοντας έμφαση στην ενίσχυση της επιχειρησιακής ετοιμότητας και της προστασίας των κρίσιμων υποδομών.

Η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του NATO αποτελεί ζωτικής σημασίας στοιχείο για την ενίσχυση της συνολικής ανθεκτικότητας στην Ευρώπη. Οι δύο οργανισμοί συνεργάζονται σε τομείς όπως η κυβερνοασφάλεια, η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών και η διαχείριση κρίσεων, συνδυάζοντας τις στρατιωτικές και πολιτικές τους δυνατότητες. Παρά τις προκλήσεις, όπως ο συντονισμός των δράσεων και οι διαφορετικές προτεραιότητες των κρατών-μελών, αυτή η συνεργασία συμβάλλει στην οικοδόμηση μιας πιο ανθεκτικής ευρωπαϊκής περιοχής. Η ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την άμυνα έναντι εξωτερικών επιθέσεων, αλλά και την ικανότητα των κοινωνιών να προσαρμόζονται και να ανακάμπτουν από κρίσεις, όπως οι πανδημίες και η κλιματική αλλαγή.

Η ανθεκτικότητα αποτελεί βασικό στοιχείο της σύγχρονης στρατηγικής ασφάλειας. Απαιτεί μια πολυδιάστατη και συντονισμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει στρατιωτικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά μέσα. Η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και του NATO και η ενίσχυση των θεσμών σε όλα τα επίπεδα θα είναι καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων και την προώθηση της ασφάλειας και της σταθερότητας στην Ευρώπη.

Abstract

The concept of resilience has become central to the security strategies of both the European Union (EU) and NATO, given the increasing threats and challenges facing their member states. This paper examines how resilience is integrated into the strategies of these organizations, analyzing their common approaches, differences in strategies, areas of cooperation, and the challenges they face. The EU, adopting a comprehensive approach, emphasizes the protection of citizens, social cohesion, economic stability, and the addressing of hybrid threats. NATO, on the other hand, focuses on military resilience and the protection of its member states from military and hybrid threats, emphasizing operational readiness and the protection of critical infrastructure.

Cooperation between the EU and NATO is a crucial element in enhancing overall resilience in Europe. The two organizations collaborate in areas such as cybersecurity, hybrid threat response, and crisis management, combining their military and political capabilities. Despite challenges like the coordination of actions and the differing priorities of member states, this cooperation contributes to building a more resilient European region. Resilience is not only about defense against external attacks but also about the ability of societies to adapt and recover from crises, including pandemics and climate change.

Overall, resilience is a key component of modern security strategy. It requires a multidimensional and coordinated approach that includes military, political, economic, and social means. Strengthening cooperation between the EU and NATO and bolstering institutions at all levels will be crucial to addressing challenges and promoting security and stability in Europe.

Εισαγωγή

Η ανθεκτικότητα έχει αναδειχθεί ως κρίσιμη έννοια σε παγκόσμιο επίπεδο, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του ΝΑΤΟ. Ο σύγχρονος κόσμος αντιμετωπίζει διάφορες προκλήσεις, όπως γεωπολιτικές εντάσεις, κλιματική αλλαγή, πανδημίες, κυβερνοαπειλές και τρομοκρατία. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθεκτικότητα αναφέρεται στην ικανότητα κρατών και οργανισμών να προβλέπουν, να απορροφούν, να προσαρμόζονται και να ανακάμπτουν από διαταραχές. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό τόσο για την ΕΕ όσο και για το ΝΑΤΟ, οργανισμούς που επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ευημερία των κρατών-μελών τους. Η εργασία αυτή διερευνά την έννοια της ανθεκτικότητας, την προσέγγισή της από την ΕΕ και το ΝΑΤΟ, καθώς και τις διαφορές και τις συνέργειες μεταξύ τους.

Η μελέτη της ανθεκτικότητας είναι σημαντική για διάφορους λόγους. Πρώτον, η ανθεκτικότητα αποτελεί πλέον βασική προτεραιότητα για την ασφάλεια και την άμυνα, ειδικά μετά τις πρόσφατες γεωπολιτικές εξελίξεις και την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των απειλών. Οι πρόσφατες γεωπολιτικές εξελίξεις, όπως η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, η ένταση στις σχέσεις ΗΠΑ-Κίνας, η αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και οι αναταράξεις στη Μέση Ανατολή, αναδεικνύουν τη σημασία της ανθεκτικότητας σε ένα ολοένα και πιο αβέβαιο διεθνές περιβάλλον. Ο ρωσικός αναθεωρητισμός, η ανάδυση της Κίνας ως παγκόσμιας δύναμης, και οι συζητήσεις για ενδεχόμενο απομονωτισμό των Ηνωμένων Πολιτειών, σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα σύγχρονων απειλών, όπως οι υβριδικές επιθέσεις, οι ενεργειακές κρίσεις και η παραπληροφόρηση, επιβάλλουν την ανάπτυξη στρατηγικών που διασφαλίζουν την πολιτική σταθερότητα, την προστασία κρίσιμων υποδομών και την ασφάλεια των πολιτών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθεκτικότητα αποκτά κεντρικό ρόλο, απαιτώντας την ενσωμάτωση στρατιωτικής και πολιτικής ετοιμότητας και τη στενή συνεργασία οργανισμών όπως η ΕΕ και το NATO, για την αποτελεσματική αποτροπή και την άμεση αντίδραση σε κρίσεις. Η ΕΕ και το NATO αντιμετωπίζουν νέες μορφές κινδύνων, όπως υβριδικές απειλές και κυβερνοεπιθέσεις, οι οποίες απαιτούν πολυεπίπεδη προσέγγιση για την αντιμετώπισή τους (Howorth, 2017). Δεύτερον, η ανθεκτικότητα συνδέεται άμεσα με την κοινωνική συνοχή, την οικονομική σταθερότητα και την ασφάλεια των υποδομών, καθιστώντας την μια ολιστική έννοια που επηρεάζει όλες τις πτυχές της σύγχρονης ζωής. Τέλος, η ανθεκτικότητα είναι ουσιαστική για τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα και τη στρατηγική αυτονομία της Ευρώπης, καθώς επιτρέπει την προσαρμογή σε ένα αβέβαιο και μεταβαλλόμενο παγκόσμιο περιβάλλον (Boin et al., 2020).

Η δομή της εργασίας αποτελείται από επτά κύρια μέρη. Το πρώτο μέρος είναι η παρούσα εισαγωγή, όπου παρουσιάζονται το θέμα, η σημασία και η μεθοδολογία της μελέτης. Στο δεύτερο μέρος, αναλύεται η έννοια της ανθεκτικότητας, εξετάζοντας διάφορες προσεγγίσεις, όπως η κοινωνική, οικονομική, πολιτική και στρατιωτική ανθεκτικότητα. Το τρίτο μέρος εστιάζει στην ανθεκτικότητα στο πλαίσιο της ΕΕ, εξετάζοντας τη στρατηγική και το πλαίσιο πολιτικής της, καθώς και τις προκλήσεις και ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Στο τέταρτο μέρος, εξετάζεται η ανθεκτικότητα στο πλαίσιο του NATO, συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής ανθεκτικότητας και της συνεργασίας με την ΕΕ. Το πέμπτο μέρος παρέχει μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ της προσέγγισης της ΕΕ και του NATO, επισημαίνοντας τις κοινές και διαφορές τους, καθώς και τις περιοχές συνεργασίας. Το έκτο μέρος περιλαμβάνει τη συζήτηση και το έβδομο μέρος καταλήγει με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις.

Το ερευνητικό ερώτημα αποκρυσταλλώνεται ως εξής: Πώς ενσωματώνεται η έννοια της ανθεκτικότητας στις στρατηγικές ασφαλείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και

του NATO? Δευτερεύοντα ερευνητικά ερωτήματα σχετίζονται με τις κοινές προσεγγίσεις, τις διαφορές, τους τομείς συνεργασίας και τις προκλήσεις στις στρατηγικές ανθεκτικότητάς των δύο οργανισμών.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται σε αυτήν την εργασία είναι κυρίως ανάλυση περιεχομένου, βασισμένη σε δευτερογενείς πηγές, όπως ακαδημαϊκές μελέτες, επίσημα έγγραφα της ΕΕ και του NATO, καθώς και αναλύσεις από διεθνείς οργανισμούς και δεξαμενές σκέψης. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιτρέπει την κατανόηση του θεωρητικού υποβάθρου της ανθεκτικότητας και των διαφόρων προσεγγίσεων που έχουν υιοθετηθεί από τους διεθνείς οργανισμούς. Επιπλέον, η εργασία θα χρησιμοποιήσει μια συγκριτική ανάλυση για να εξετάσει τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ της στρατηγικής της ΕΕ και του NATO σχετικά με την ανθεκτικότητα. Αυτή η συγκριτική ανάλυση θα συμβάλει στην κατανόηση των δυνατοτήτων συνεργασίας μεταξύ των δύο οργανισμών και των πιθανών προκλήσεων που μπορεί να αντιμετωπίσουν (Bueger & Edmunds, 2017).

Ένας από τους κύριους στόχους της έρευνας είναι να διερευνήσει πώς η ανθεκτικότητα έχει ενσωματωθεί στις στρατηγικές και πολιτικές της ΕΕ και του NATO. Στο πλαίσιο αυτό, θα εξεταστούν συγκεκριμένα μέτρα και πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας, όπως η προστασία των κρίσιμων υποδομών, η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών και η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Επιπλέον, θα διερευνηθούν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν η ΕΕ και το NATO στην εφαρμογή των στρατηγικών τους για την ανθεκτικότητα, καθώς και οι ευκαιρίες για περαιτέρω συνεργασία μεταξύ των δύο οργανισμών. Η έρευνα αυτή έχει επίσης ως στόχο να κατανοήσει τη σημασία της ανθεκτικότητας για τη συνολική ασφάλεια και σταθερότητα στην Ευρώπη. Η ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την άμυνα και την ασφάλεια, αλλά επεκτείνεται και σε άλλους τομείς, όπως η οικονομία, η κοινωνία και η

πολιτική. Μέσω της ανάλυσης των πολιτικών και των πρακτικών της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, η εργασία θα προσπαθήσει να εντοπίσει πώς η ανθεκτικότητα μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία ενός ασφαλέστερου και πιο σταθερού ευρωπαϊκού χώρου. Επιπλέον, θα αναλυθούν οι περιοχές όπου η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του ΝΑΤΟ μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα σε ολόκληρη την Ευρώπη (Bossong & Benner, 2016).

Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να απαντήσει σε βασικά ερωτήματα σχετικά με την έννοια της ανθεκτικότητας, τη σημασία της για την ΕΕ και το ΝΑΤΟ, και τις στρατηγικές που έχουν υιοθετήσει οι δύο οργανισμοί για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Μέσω μιας δομημένης προσέγγισης που περιλαμβάνει τη θεωρητική ανάλυση, την πολιτική επισκόπηση και τη συγκριτική αξιολόγηση, η εργασία αυτή στοχεύει να συμβάλει στη βαθύτερη κατανόηση της ανθεκτικότητας ως πολυδιάστατης έννοιας, καθώς και των προκλήσεων και των ευκαιριών που παρουσιάζονται για τη διασφάλιση ενός ανθεκτικού και ασφαλούς ευρωπαϊκού χώρου (Tocci, 2019).

2. Η Έννοια της Ανθεκτικότητας

Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει αποκτήσει μεγάλη σημασία στις συζητήσεις για την ασφάλεια, τη βιωσιμότητα και τη διαχείριση κρίσεων, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι ο όρος έχει ρίζες σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, η κοινή βάση του αφορά την ικανότητα ενός συστήματος, μιας κοινότητας ή ενός οργανισμού να αντιμετωπίζει, να προσαρμόζεται και να ανακάμπτει από διαταραχές και κρίσεις. Στο σύγχρονο πλαίσιο, η ανθεκτικότητα συνδέεται με την ικανότητα αντιμετώπισης μιας ποικιλίας απειλών, όπως φυσικές καταστροφές, υβριδικές απειλές, πανδημίες και κυβερνοεπιθέσεις, καθιστώντας την μια πολυδιάστατη έννοια που σχετίζεται με την ασφάλεια, την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική.

Η ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την άμεση αντίδραση σε μια κρίση, αλλά και την ικανότητα ενός συστήματος να προετοιμάζεται και να προσαρμόζεται σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Αυτή η προσέγγιση υπογραμμίζει τη σημασία της πρόληψης, της ετοιμότητας και της προσαρμοστικότητας, καθιστώντας την ανθεκτικότητα ένα δυναμικό χαρακτηριστικό που εξελίσσεται με τον χρόνο. Για παράδειγμα, σε επίπεδο πολιτικής, η ανθεκτικότητα συνδέεται με την ικανότητα των κρατών και των οργανισμών να διατηρούν τη λειτουργικότητά τους, να εξασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή και να προστατεύουν τις βασικές υποδομές, ακόμη και υπό συνθήκες κρίσης (Boin & Lodge, 2016).

2.1. Ορισμός και Θεωρητικό Υπόβαθρο

Ο όρος "ανθεκτικότητα" προέρχεται από τη λατινική λέξη "resilire", που σημαίνει "αναπήδηση" ή "ελαστικότητα". Αρχικά χρησιμοποιήθηκε στον τομέα της οικολογίας για να περιγράψει την ικανότητα των οικοσυστημάτων να ανακάμπτουν μετά από διαταραχές.

Σταδιακά, η έννοια υιοθετήθηκε από άλλους κλάδους, όπως η κοινωνιολογία, η οικονομία, η ψυχολογία, η πολιτική επιστήμη και οι στρατιωτικές σπουδές. Στο πεδίο της διεθνούς ασφάλειας, η ανθεκτικότητα ορίζεται συχνά ως η ικανότητα των κρατών, των κοινωνιών και των θεσμών να προετοιμάζονται, να ανταποκρίνονται και να ανακάμπτουν από ποικίλες απειλές και προκλήσεις (Holling & Gunderson, 2015).

Στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής, η ανθεκτικότητα έχει εξελιχθεί σε μια καίρια στρατηγική έννοια. Η ΕΕ (ΕΕ) και το NATO, μεταξύ άλλων οργανισμών, έχουν υιοθετήσει την ανθεκτικότητα ως βασικό στοιχείο των στρατηγικών τους για την ασφάλεια και την άμυνα. Η ΕΕ, για παράδειγμα, την περιγράφει ως την ικανότητα των κοινωνιών να προσαρμόζονται σε απειλές και διαταραχές με τρόπο που διατηρεί τις βασικές λειτουργίες και επιτρέπει τη γρήγορη ανάκαμψη. Αντίστοιχα, το NATO επικεντρώνεται στην ανθεκτικότητα ως τη δυνατότητα των μελών του να αντιμετωπίζουν και να επιβιώνουν από κρίσεις, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την ασφάλεια και τη λειτουργικότητα των κοινωνιών τους (Bachmann & Gunneriusson, 2015). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η ανθεκτικότητα περιλαμβάνει δύο βασικά στοιχεία: την προσαρμοστικότητα και την ικανότητα ανάκαμψης. Η προσαρμοστικότητα αναφέρεται στην ικανότητα ενός συστήματος να αλλάζει και να προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες, ενώ η ικανότητα ανάκαμψης αναφέρεται στη δυνατότητα του συστήματος να επιστρέφει σε μια κατάσταση ισορροπίας μετά από μια διαταραχή. Αυτά τα στοιχεία είναι αλληλένδετα και αλληλοσυμπληρούμενα, δημιουργώντας ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο για την κατανόηση της ανθεκτικότητας (Gallopin, 2016).

2.2. Διάφορες Προσεγγίσεις της Ανθεκτικότητας

Η ανθεκτικότητα είναι μια πολυδιάστατη έννοια που περιλαμβάνει διάφορες προσεγγίσεις και επίπεδα εφαρμογής. Οι βασικές διαστάσεις της ανθεκτικότητας περιλαμβάνουν την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και στρατιωτική ανθεκτικότητα. Κάθε μία από αυτές τις προσεγγίσεις προσφέρει μια διαφορετική οπτική γωνία για το πώς μπορεί να επιτευχθεί η ανθεκτικότητα σε ένα σύνθετο και ασταθές περιβάλλον.

Κοινωνική Ανθεκτικότητα: Η κοινωνική ανθεκτικότητα αναφέρεται στην ικανότητα των κοινωνιών να αντέχουν, να προσαρμόζονται και να ανακάμπτουν από κρίσεις, όπως φυσικές καταστροφές, οικονομικές κρίσεις, πολιτικές συγκρούσεις και πανδημίες. Αυτή η μορφή ανθεκτικότητας είναι στενά συνδεδεμένη με την κοινωνική συνοχή, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και την ικανότητα των κοινοτήτων να διατηρούν τη λειτουργικότητά τους. Ένας βασικός παράγοντας της κοινωνικής ανθεκτικότητας είναι η κοινωνική συνοχή, η οποία καθορίζει πόσο καλά μια κοινωνία μπορεί να συνεργαστεί για την αντιμετώπιση και την ανάκαμψη από κρίσεις (Chandler, 2015). Η κοινωνική ανθεκτικότητα περιλαμβάνει, επίσης, την ικανότητα των πολιτών να προσαρμόζονται δυναμικά σε μεταβαλλόμενες συνθήκες, να καλλιεργούν νέες δεξιότητες και να οικοδομούν ισχυρά δίκτυα υποστήριξης. Πρόκειται για μια διαδικασία ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής, που ενθαρρύνει την αλληλεγγύη, την προσαρμοστικότητα και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών, καθιστώντας τις κοινότητες πιο ευέλικτες και ανθεκτικές απέναντι στις προκλήσεις.

Οικονομική Ανθεκτικότητα: Η οικονομική ανθεκτικότητα αφορά την ικανότητα μιας οικονομίας να αντιμετωπίζει και να ανακάμπτει από οικονομικές κρίσεις, όπως οικονομικές υφέσεις, χρηματοπιστωτικές κρίσεις και απρόβλεπτες οικονομικές διαταραχές. Μια οικονομία θεωρείται ανθεκτική όταν μπορεί να διατηρεί τις βασικές λειτουργίες της, να προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες και να ανακάμπτει από κρίσεις με

ελάχιστες αρνητικές επιπτώσεις στη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά της. Η οικονομική ανθεκτικότητα εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως η οικονομική διαφοροποίηση, η σταθερότητα των χρηματοπιστωτικών αγορών, η ανθεκτικότητα των επιχειρήσεων και η ικανότητα του κράτους να παρέχει οικονομική υποστήριξη σε περιόδους κρίσης (Martin & Sunley, 2015).

Πολιτική Ανθεκτικότητα: Η πολιτική ανθεκτικότητα αναφέρεται στην ικανότητα ενός πολιτικού συστήματος να αντιμετωπίζει και να ανακάμπτει από πολιτικές κρίσεις, όπως εσωτερικές συγκρούσεις, πολιτικές αναταραχές και απειλές για την εθνική ασφάλεια. Ένα πολιτικό σύστημα είναι ανθεκτικό όταν μπορεί να διατηρεί τη σταθερότητά του, να προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες και να εξασφαλίζει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Η πολιτική ανθεκτικότητα συνδέεται με την αποτελεσματικότητα των θεσμών, την ποιότητα της διακυβέρνησης, τη συμμετοχή των πολιτών και την ικανότητα του κράτους να διαχειρίζεται κρίσεις με δημοκρατικό και διαφανή τρόπο (Holling & Gunderson, 2015). Επίσης, η πολιτική ανθεκτικότητα αφορά την ικανότητα των κρατών να συνεργάζονται σε διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων, όπως η τρομοκρατία, οι υβριδικές απειλές και η κλιματική αλλαγή.

Στρατιωτική Ανθεκτικότητα: Η στρατιωτική ανθεκτικότητα επικεντρώνεται στην ικανότητα των ενόπλων δυνάμεων και των κρατικών θεσμών να αντιμετωπίζουν στρατιωτικές απειλές και να διατηρούν την ασφάλεια των κρατών. Αυτό περιλαμβάνει την προστασία των κρίσιμων υποδομών, την ικανότητα αντιμετώπισης υβριδικών και ασύμμετρων απειλών, καθώς και τη διασφάλιση της στρατιωτικής ετοιμότητας και της λειτουργικότητας των ενόπλων δυνάμεων. Η στρατιωτική ανθεκτικότητα απαιτεί τη συνεργασία μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων, των πολιτικών αρχών και των διεθνών οργανισμών, όπως η ΕΕ και το NATO, για την εξασφάλιση ενός ολοκληρωμένου και συντονισμένου πλαισίου ασφάλειας (Bachmann & Gunneriusson, 2015).

2.3. Η Ανθεκτικότητα ως Πολιτική Προτεραιότητα σε Διεθνές Επίπεδο

Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει αναδειχθεί ως μια από τις κεντρικές πολιτικές προτεραιότητες σε διεθνές επίπεδο, ιδιαίτερα μετά από μια σειρά κρίσεων που έχουν διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί αντιλαμβάνονται την ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ανάπτυξη. Από την οικονομική κρίση του 2008 μέχρι την πανδημία της COVID-19 και τις αυξανόμενες απειλές στον κυβερνοχώρο, η ανθεκτικότητα έχει εξελιχθεί σε έναν καθοριστικό παράγοντα για την ικανότητα των κρατών, των κοινωνιών και των διεθνών συστημάτων να αντιμετωπίζουν διαταραχές, να προσαρμόζονται σε νέες συνθήκες και να ανακάμπτουν αποτελεσματικά.

Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της ανθεκτικότητας έχει αναδειχθεί στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων και της Διεθνούς Ασφάλειας ως μια ολιστική προσέγγιση που ενσωματώνει τη διαχείριση κρίσεων, την πρόληψη και την ενίσχυση της λειτουργικότητας κρατών και θεσμών, ανεξαρτήτως συνθηκών. Η ΕΕ και το NATO, ως δύο από τους πλέον σημαίνοντες διεθνείς οργανισμούς, έχουν εντάξει την ανθεκτικότητα στον πυρήνα των στρατηγικών τους. Για την ΕΕ, η ανθεκτικότητα αποτελεί θεμέλιο για την επίτευξη της στρατηγικής αυτονομίας και την προάσπιση της ειρήνης και της σταθερότητας στα σύνορά της. Το NATO, από την άλλη, έχει τοποθετήσει την ανθεκτικότητα στο επίκεντρο της αμυντικής του πολιτικής, αντιμετωπίζοντάς την ως κρίσιμο εργαλείο απέναντι στις κλιμακούμενες υβριδικές απειλές και την αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον ασφάλειας (Bourbeau, 2018).

Η υιοθέτηση της ανθεκτικότητας ως πολιτική προτεραιότητα αντικατοπτρίζει την αναγνώριση ότι οι παραδοσιακές προσεγγίσεις στην ασφάλεια και την ανάπτυξη δεν είναι πλέον επαρκείς σε ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα, αλληλεξαρτήσεις και ασυμμετρία των απειλών. Για παράδειγμα, η αλλαγή του κλίματος, οι μεταναστευτικές κρίσεις, οι υβριδικές απειλές και οι πανδημίες απαιτούν συντονισμένες, πολυτομεακές

προσεγγίσεις που να ενσωματώνουν την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και στρατιωτική διάσταση της ανθεκτικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθεκτικότητα προσφέρει ένα πλαίσιο για την αντιμετώπιση των κρίσεων που είναι πιο ευέλικτο και προσαρμοστικό από τις παραδοσιακές στρατηγικές ασφάλειας (Adger et al., 2016).

Στην ΕΕ, η ανθεκτικότητα έχει αναδειχθεί ως κεντρικό στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας. Η Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ του 2016 θέτει την ανθεκτικότητα στο επίκεντρο της στρατηγικής της, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για μια ολιστική προσέγγιση που να καλύπτει διάφορες διαστάσεις της ασφάλειας, από την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών μέχρι την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης στις γειτονικές χώρες της ΕΕ. Η στρατηγική αυτή αναγνωρίζει ότι η ασφάλεια της ΕΕ εξαρτάται από την ικανότητά της να ενισχύει την ανθεκτικότητα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της, ειδικά σε γειτονικές περιοχές που επηρεάζονται από αστάθεια και συγκρούσεις (O'Brien et al., 2015).

3. Η Ανθεκτικότητα στο Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)

3.1. Η Στρατηγική της ΕΕ για την Ανθεκτικότητα

Η ΕΕ αντιμετωπίζει ένα διαρκώς εξελισσόμενο γεωπολιτικό τοπίο, όπου νέες και σύνθετες προκλήσεις θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ευημερία των κρατών-μελών της. Ως απάντηση σε αυτές τις προκλήσεις, η έννοια της ανθεκτικότητας έχει αναδειχθεί ως βασική στρατηγική προτεραιότητα για την ΕΕ. Η ανθεκτικότητα, στο πλαίσιο της ΕΕ, δεν αφορά μόνο την ικανότητα αντιμετώπισης άμεσων κρίσεων αλλά επεκτείνεται και στη δημιουργία ενός ανθεκτικού κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος που μπορεί να αντέξει και να προσαρμοστεί σε ένα ευρύ φάσμα διαταραχών. Μέσα από την Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ του 2016, η ανθεκτικότητα κατέστη ένας από τους κύριους πυλώνες της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής της Ένωσης, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για μια συνολική και προληπτική προσέγγιση στην ασφάλεια και τη σταθερότητα (European Union Global Strategy, 2016).

Η Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ υπογραμμίζει ότι η ασφάλεια της Ευρώπης εξαρτάται από τη σταθερότητα και την ανθεκτικότητα των γειτονικών της χωρών. Στο πλαίσιο αυτό, η ανθεκτικότητα δεν είναι απλώς μια αμυντική στρατηγική, αλλά μια ολιστική προσέγγιση που περιλαμβάνει την ενίσχυση της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της οικονομικής ανάπτυξης. Η ΕΕ προωθεί μια σειρά από πολιτικές και πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας τόσο εντός των κρατών-μελών όσο και σε γειτονικές περιοχές, συνδυάζοντας δράσεις σε τομείς όπως η διαχείριση των συνόρων, η κυβερνοασφάλεια, η ενέργεια, και η καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα αναγνωρίζει την αναγνώριση ότι οι απειλές για την ασφάλεια της Ευρώπης είναι πολυδιάστατες και

απαιτούν μια ολιστική προσέγγιση που να συνδυάζει την πρόληψη, την προετοιμασία και την ανταπόκριση (Juncos, 2017). Ένα βασικό στοιχείο της στρατηγικής της ΕΕ για την ανθεκτικότητα είναι η δημιουργία ενός συνόλου πολιτικών εργαλείων και μηχανισμών που επιτρέπουν στην Ένωση να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις κρίσεις και να προωθεί την ανθεκτικότητα σε διάφορα επίπεδα. Αυτά τα εργαλεία περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την Πολιτική Γειτονίας, την Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ), και τα διάφορα προγράμματα εξωτερικής βοήθειας και συνεργασίας. Μέσω αυτών των πρωτοβουλιών, η ΕΕ επιδιώκει να προωθήσει την ανθεκτικότητα σε χώρες και περιοχές που αντιμετωπίζουν προκλήσεις, όπως συγκρούσεις, μεταναστευτικές κρίσεις, και οικονομική αστάθεια, ενισχύοντας την ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν και να ανακάμπτουν από κρίσεις (Tocci, 2019).

Η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα δίνει επίσης έμφαση στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας εντός της ίδιας της Ένωσης. Αυτό περιλαμβάνει την ανάπτυξη ενός ευρωπαϊκού πλαισίου για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας και την προστασία των κρίσιμων υποδομών. Ενδεικτικά, το Hybrid Toolbox προσφέρει εργαλεία για την πρόληψη και αντιμετώπιση υβριδικών απειλών, ενώ το NIS 2 Directive αναβαθμίζει τη νομοθεσία για την ασφάλεια δικτύων και πληροφοριών. Επιπλέον, οι Hybrid Response Teams ενισχύουν την ικανότητα άμεσης ανταπόκρισης σε πολύπλοκες απειλές, και πρωτοβουλίες όπως το Framework on Hybrid Interference Management Initiative (FIMI) συμβάλλουν στη διαχείριση και αποτροπή παρεμβάσεων. Αυτά τα εργαλεία και θεσμοί αποτελούν κεντρικά στοιχεία της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την ανθεκτικότητα. Η ΕΕ έχει αναπτύξει μια σειρά από στρατηγικές και σχέδια δράσης που στοχεύουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών και οικονομιών. Για παράδειγμα, η Στρατηγική για την Κυβερνοασφάλεια της ΕΕ στοχεύει στην ενίσχυση της ικανότητας της Ευρώπης να αντιμετωπίζει τις αυξανόμενες

κυβερνοαπειλές, ενώ η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Ενεργειακή Ασφάλεια εστιάζει στην ενίσχυση της ενεργειακής ανθεκτικότητας μέσω της διαφοροποίησης των πηγών ενέργειας και της προώθησης των ανανεώσιμων πηγών (European Commission, 2020).

Στο πλαίσιο της Πολιτικής Γειτονίας, η ΕΕ επιδιώκει να ενισχύσει την ανθεκτικότητα στις γειτονικές χώρες, τόσο στα ανατολικά όσο και στα νότια σύνορα της. Η πολιτική αυτή στοχεύει στην προώθηση της σταθερότητας, της ασφάλειας και της ανάπτυξης μέσω της συνεργασίας σε τομείς όπως η διακυβέρνηση, η οικονομική ανάπτυξη, η ενέργεια και η διαχείριση των συνόρων. Η ενίσχυση της ανθεκτικότητας στις γειτονικές χώρες θεωρείται ζωτικής σημασίας για την αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων, όπως η τρομοκρατία, η παράνομη μετανάστευση, και οι υβριδικές απειλές. Η προσέγγιση της ΕΕ βασίζεται στην αρχή ότι η ανθεκτικότητα δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω αποσπασματικών δράσεων, αλλά απαιτεί μια μακροπρόθεσμη, ολιστική στρατηγική που προωθεί την κοινωνική, οικονομική και πολιτική σταθερότητα (Bourbeau, 2018).

Επιπλέον, η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα αναγνωρίζει τη σημασία της συνεργασίας με άλλους διεθνείς οργανισμούς και εταίρους. Η ΕΕ συνεργάζεται στενά με το NATO, τα Ηνωμένα Έθνη, και άλλους διεθνείς οργανισμούς για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας σε διεθνές επίπεδο. Η συνεργασία αυτή περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών, τη συντονισμένη δράση σε καταστάσεις κρίσης, και την ανάπτυξη κοινών προγραμμάτων που στοχεύουν στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων προκλήσεων, όπως η τρομοκρατία, οι υβριδικές απειλές και η κλιματική αλλαγή. Η συνεργασία με το NATO, ιδίως, αποτελεί βασικό στοιχείο της στρατηγικής της ΕΕ, καθώς οι δύο οργανισμοί μοιράζονται κοινά συμφέροντα στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της ασφάλειας στην Ευρώπη (NATO, 2018).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα δεν περιορίζεται μόνο στον τομέα της ασφάλειας. Αντιθέτως, επεκτείνεται και σε άλλους τομείς, όπως η κλιματική αλλαγή, η υγεία και η οικονομία. Η ΕΕ έχει αναγνωρίσει ότι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη είναι πολυδιάστατες και διασυνδεδεμένες, απαιτώντας έτσι μια ολιστική προσέγγιση που να συνδυάζει διάφορες πολιτικές και εργαλεία. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία στοχεύει στη μετάβαση σε μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία, προωθώντας την ανθεκτικότητα απέναντι στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και ενισχύοντας την ενεργειακή ασφάλεια της Ένωσης (European Commission, 2019).

Στο πλαίσιο της πανδημίας της COVID-19, η ανθεκτικότητα έχει καταστεί ακόμη πιο κρίσιμη για την ΕΕ. Η πανδημία αποκάλυψε τις αδυναμίες των συστημάτων υγείας, των εφοδιαστικών αλυσίδων και των οικονομικών δομών, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για μια ενισχυμένη στρατηγική ανθεκτικότητας. Η ΕΕ έχει αναπτύξει μια σειρά από μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των κοινωνιών και των οικονομιών της, όπως το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, το οποίο στοχεύει στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και της ανθεκτικότητας μέσω της χρηματοδότησης επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων (Hacker & Giraud, 2021).

Η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα αντιπροσωπεύει μια συνολική προσπάθεια για την ενίσχυση της ικανότητας της Ευρώπης να αντιμετωπίζει ένα ευρύ φάσμα προκλήσεων και να διατηρεί τη λειτουργικότητά της σε περιόδους κρίσης. Μέσω μιας πολυτομεακής προσέγγισης που συνδυάζει την πρόληψη, την προετοιμασία και την αντίδραση, η ΕΕ επιδιώκει να δημιουργήσει ένα ανθεκτικό περιβάλλον που θα συμβάλει στην ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ευημερία των πολιτών της. Παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει, η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα αποτελεί ένα σημαντικό

βήμα προς την επίτευξη μιας ασφαλέστερης και πιο σταθερής Ευρώπης, ικανής να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες προκλήσεις (Bressanelli et al., 2021).

3.2. Το Πλαίσιο Πολιτικής της ΕΕ για την Ανθεκτικότητα

Το πλαίσιο πολιτικής της ΕΕ για την ανθεκτικότητα αναπτύχθηκε ως απάντηση στις ολοένα και πιο σύνθετες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ευρώπη σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο. Οι απειλές κατά της ασφάλειας, όπως οι υβριδικές επιθέσεις, οι τρομοκρατικές ενέργειες, οι φυσικές καταστροφές, οι πανδημίες και οι κλιματικές αλλαγές, έχουν αναγκάσει την ΕΕ να διαμορφώσει ένα ολιστικό πλαίσιο πολιτικής που να περιλαμβάνει μια πολυδιάστατη προσέγγιση στην ανθεκτικότητα. Αυτό το πλαίσιο είναι προσανατολισμένο στην προώθηση μιας συνολικής ασφάλειας που συνδυάζει την άμυνα, την προστασία των κρίσιμων υποδομών, την κοινωνική συνοχή και την οικονομική σταθερότητα.

Η ΕΕ έχει επίσης αναπτύξει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών για την προστασία των κρίσιμων υποδομών της, όπως ο ενεργειακός εφοδιασμός, οι επικοινωνίες και οι μεταφορές, οι οποίες αποτελούν κεντρικό στοιχείο της ανθεκτικότητας. Η Οδηγία για την Ευρωπαϊκή Προστασία των Κρίσιμων Υποδομών, για παράδειγμα, στοχεύει στην προστασία των ζωτικών υποδομών από τις διαταραχές που προκαλούνται από φυσικές ή ανθρωπογενείς απειλές. Παράλληλα, η ΕΕ έχει αναπτύξει την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Κυβερνοασφάλειας, η οποία εστιάζει στην ενίσχυση της ικανότητας των κρατών-μελών να αντιμετωπίζουν τις αυξανόμενες κυβερνοαπειλές. Η στρατηγική αυτή επιδιώκει να βελτιώσει την ανθεκτικότητα των ψηφιακών υποδομών, να ενισχύσει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών και να προωθήσει την ανάπτυξη ενός ασφαλούς και αξιόπιστου ψηφιακού περιβάλλοντος (European Commission, 2020).

Το πλαίσιο πολιτικής της ΕΕ για την ανθεκτικότητα περιλαμβάνει επίσης την προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής ανθεκτικότητας. Αναγνωρίζοντας ότι η ανθεκτικότητα των κοινωνιών εξαρτάται από την κοινωνική συνοχή και την οικονομική σταθερότητα, η ΕΕ έχει θέσει σε εφαρμογή πολιτικές που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της φτώχειας, της κοινωνικής ανισότητας και της ανεργίας. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση και την Κοινωνική Καινοτομία, για παράδειγμα, προωθεί την κοινωνική ένταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης στοχεύει στην ενίσχυση της οικονομικής ανθεκτικότητας μέσω της προώθησης της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της βιώσιμης ανάπτυξης (European Commission, 2019).

Στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής της, η ΕΕ έχει ενσωματώσει την ανθεκτικότητα ως κεντρικό στόχο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ). Αυτή η πολιτική αποσκοπεί στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των γειτονικών χωρών της ΕΕ μέσω της προώθησης της σταθερότητας, της ασφάλειας και της ανάπτυξης. Η ΠΕΓ υπογραμμίζει την ανάγκη για μια προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας και περιοχής, προωθώντας ταυτόχρονα τις αρχές της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέσω της ΠΕΓ, η ΕΕ παρέχει τεχνική και οικονομική βοήθεια σε γειτονικές χώρες, ενισχύοντας την ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν κρίσεις και να προωθούν βιώσιμη ανάπτυξη (Lehne, 2017).

3.3. Μέτρα και Πρωτοβουλίες της ΕΕ για την Ενίσχυση της Ανθεκτικότητας

Η ΕΕ έχει αναλάβει ένα ευρύ φάσμα μέτρων και πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας σε πολλαπλούς τομείς, εστιάζοντας τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική διάστασή της. Στόχος είναι η προσαρμογή και θωράκιση της Ένωσης απέναντι

στις σύγχρονες και συνεχώς εξελισσόμενες απειλές. Στο πλαίσιο αυτό, έχουν αναπτυχθεί σημαντικές δράσεις για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, οι οποίες ενσωματώνουν θεσμικά και στρατηγικά εργαλεία για την πρόληψη και διαχείριση κρίσεων.

Το Hybrid Toolbox αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα εργαλείων που διευκολύνει την ανάλυση, την πρόληψη και την αποτελεσματική αντιμετώπιση υβριδικών επιθέσεων. Παράλληλα, η Οδηγία NIS 2 έχει ενισχύσει την ασφάλεια των δικτύων και των πληροφοριών, εισάγοντας αυστηρότερα πρότυπα για την προστασία κρίσιμων υποδομών, διασφαλίζοντας την ανθεκτικότητά τους έναντι κυβερνοαπειλών. Για την άμεση διαχείριση κρίσεων και την υποστήριξη των κρατών-μελών, έχουν δημιουργηθεί οι Hybrid Response Teams, οι οποίες παρέχουν εξειδικευμένες λύσεις σε περιπτώσεις υβριδικών επιθέσεων.

Επιπλέον, η πρωτοβουλία FIMI (Framework on Hybrid Interference Management Initiative) εστιάζει στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών, προάγοντας την αποτροπή ξένων παρεμβάσεων και ενδυναμώνοντας τις κοινές δυνατότητες αντίδρασης. Στον τομέα της παραπληροφόρησης, η Ευρωπαϊκή Πλατφόρμα για την Αντιμετώπιση της Παραπληροφόρησης παίζει καθοριστικό ρόλο στον περιορισμό της διάδοσης ψευδών ειδήσεων, ενισχύοντας την αξιοπιστία της πληροφόρησης και την εμπιστοσύνη των πολιτών.

Παράλληλα, μέσα από τη στενή συνεργασία με το NATO και άλλους διεθνείς οργανισμούς, η ΕΕ επιδιώκει να ενισχύσει την ανθεκτικότητά της απέναντι σε υβριδικές απειλές, προωθώντας ένα συντονισμένο και ολοκληρωμένο πλαίσιο ασφάλειας. Αυτή η προσέγγιση συνδυάζει τα πλεονεκτήματα των συνεργαζόμενων οργανισμών, εδραιώνοντας έναν ισχυρό μηχανισμό αποτροπής και διαχείρισης κρίσεων (Biscop, 2018). Μέσα από

αυτές τις πολυδιάστατες πρωτοβουλίες, η ΕΕ καθιερώνεται ως ηγέτιδα δύναμη στον αγώνα για τη διασφάλιση της ανθεκτικότητας και της προστασίας των ευρωπαϊκών αξιών.

Στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, η ΕΕ έχει προωθήσει τη δημιουργία ενός ισχυρού θεσμικού και νομικού πλαισίου που στοχεύει στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των ψηφιακών υποδομών. Η Οδηγία για την Ασφάλεια των Δικτύων και των Πληροφοριών (NIS Directive) αποτελεί ένα βασικό εργαλείο για τη βελτίωση της κυβερνοασφάλειας στην ΕΕ, καθορίζοντας κοινά πρότυπα και διαδικασίες για την προστασία των κρίσιμων ψηφιακών υποδομών. Επιπλέον, η ΕΕ έχει συστήσει τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κυβερνοασφάλειας (ENISA), ο οποίος παρέχει τεχνική υποστήριξη και συντονίζει τις προσπάθειες των κρατών-μελών για την αντιμετώπιση των κυβερνοαπειλών (European Commission, 2019).

Η ΕΕ έχει επίσης υιοθετήσει μέτρα για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας στον τομέα της ενέργειας. Η Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ένωση αποτελεί μια σημαντική πρωτοβουλία που στοχεύει στην εξασφάλιση ενός ασφαλούς, διαφοροποιημένου και βιώσιμου ενεργειακού εφοδιασμού. Μέσα από αυτήν την πρωτοβουλία, η ΕΕ επιδιώκει να μειώσει την εξάρτηση από εξωτερικούς προμηθευτές ενέργειας, να ενισχύσει την ενεργειακή απόδοση και να προωθήσει τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Επιπλέον, η ΕΕ έχει αναπτύξει μηχανισμούς αλληλεγγύης και συνεργασίας για την αντιμετώπιση ενεργειακών κρίσεων, διασφαλίζοντας έτσι την ανθεκτικότητα των ενεργειακών συστημάτων των κρατών-μελών (Goldthau & Sitter, 2019).

3.4. Προκλήσεις και Ευκαιρίες για την Ανθεκτικότητα στην ΕΕ

Η ανθεκτικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για τη διασφάλιση της σταθερότητας, της ασφάλειας και της ευημερίας των κρατών-μελών.

Ωστόσο, η πορεία προς την ενίσχυση της ανθεκτικότητας περιλαμβάνει μια σειρά προκλήσεων, οι οποίες αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα του εγχειρήματος. Ταυτόχρονα, αυτές οι προκλήσεις δημιουργούν ευκαιρίες για την ανάπτυξη και εφαρμογή καινοτόμων πολιτικών και πρωτοβουλιών που μπορούν να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα της Ένωσης σε όλα τα επίπεδα. Μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ΕΕ είναι η αυξανόμενη πολυπλοκότητα των απειλών που πλήττουν την ασφάλεια και τη σταθερότητά της. Οι υβριδικές απειλές, οι κυβερνοεπιθέσεις, η παραπληροφόρηση και οι επιθέσεις σε κρίσιμες υποδομές καθιστούν την ασφάλεια της Ένωσης ιδιαίτερα ευάλωτη. Η υβριδική φύση αυτών των απειλών απαιτεί μια ολιστική προσέγγιση που συνδυάζει την ασφάλεια, την άμυνα, την κοινωνική συνοχή και την προστασία των υποδομών (NATO, 2018). Η διαχείριση τέτοιων σύνθετων προκλήσεων προϋποθέτει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών και των διαφόρων τομέων πολιτικής, καθώς και τη στενή συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς, όπως το NATO.

Μια άλλη πρόκληση που αντιμετωπίζει η ΕΕ είναι η διαχείριση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της. Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως οι φυσικές καταστροφές, οι μεταναστευτικές ροές και οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανθεκτικότητα των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η μετάβαση προς μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία είναι απαραίτητη για τη μείωση των κινδύνων που συνδέονται με την κλιματική αλλαγή. Ωστόσο, αυτή η μετάβαση συνοδεύεται από προκλήσεις, όπως η διατήρηση της ενεργειακής ασφάλειας, η διαχείριση των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων και η προσαρμογή των υποδομών στις νέες συνθήκες (European Commission, 2019).

Επιπλέον, η ΕΕ αντιμετωπίζει προκλήσεις που σχετίζονται με την κοινωνική συνοχή και την οικονομική σταθερότητα. Η οικονομική κρίση του 2008 και η επακόλουθη κρίση χρέους έθεσαν σε δοκιμασία την ανθεκτικότητα των ευρωπαϊκών οικονομιών,

αποκαλύπτοντας τις αδυναμίες των υφιστάμενων συστημάτων διακυβέρνησης και οικονομικής διαχείρισης. Παρόλο που η ΕΕ έχει αναλάβει μια σειρά από πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της οικονομικής ανθεκτικότητας, όπως η Τραπεζική Ένωση και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων, παραμένουν προκλήσεις όσον αφορά την οικονομική σύγκλιση, την απασχόληση και την κοινωνική προστασία (Begg, 2017).

Η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών αποτελεί επίσης μια σημαντική πρόκληση για την ανθεκτικότητα της ΕΕ. Οι μεταναστευτικές κρίσεις, όπως αυτή του 2015, ανέδειξαν τις αδυναμίες των συστημάτων υποδοχής και ενσωμάτωσης των προσφύγων και των μεταναστών, καθώς και τις διαφορετικές προσεγγίσεις και προτεραιότητες των κρατών-μελών. Η διαχείριση της μετανάστευσης απαιτεί μια συνολική προσέγγιση που συνδυάζει την ασφάλεια των συνόρων, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ενσωμάτωση και την ανάπτυξη των χωρών προέλευσης. Η ανθεκτικότητα της ΕΕ εξαρτάται από την ικανότητά της να αντιμετωπίζει τις μεταναστευτικές προκλήσεις με τρόπο που να προάγει τη σταθερότητα, την ασφάλεια και την κοινωνική συνοχή (Carrera et al., 2018).

Παρά τις παραπάνω προκλήσεις, υπάρχουν επίσης σημαντικές ευκαιρίες για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας της ΕΕ. Μια από αυτές είναι η ενίσχυση της ευρωπαϊκής συνεργασίας και ολοκλήρωσης σε τομείς που σχετίζονται με την ανθεκτικότητα, όπως η ασφάλεια, η άμυνα, η ενέργεια, η υγεία και η διαχείριση κρίσεων. Η πανδημία της COVID-19 ανέδειξε την ανάγκη για μια συντονισμένη ευρωπαϊκή απάντηση σε καταστάσεις κρίσης και δημιούργησε ευκαιρίες για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσω πρωτοβουλιών όπως το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Αυτή η προσέγγιση προωθεί την ανθεκτικότητα μέσω της ενίσχυσης των συστημάτων υγείας, της προώθησης της ψηφιακής και πράσινης μετάβασης και της ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής (Hacker & Giraud, 2021).

Επιπλέον, η ανθεκτικότητα της ΕΕ μπορεί να ενισχυθεί μέσω της προώθησης της καινοτομίας και της τεχνολογικής ανάπτυξης. Η ψηφιακή μετάβαση και η προώθηση των νέων τεχνολογιών προσφέρουν ευκαιρίες για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των ευρωπαϊκών οικονομιών και κοινωνιών. Η προώθηση της ψηφιακής ασφάλειας, η ενίσχυση των κυβερνοδομών και η ανάπτυξη των ψηφιακών δεξιοτήτων αποτελούν κρίσιμα στοιχεία για την αντιμετώπιση των κυβερνοαπειλών και την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής ανθεκτικότητας. Επιπλέον, η καινοτομία και η τεχνολογία μπορούν να συμβάλουν στη βελτίωση των συστημάτων διαχείρισης κρίσεων, στη μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και στην ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας (European Commission, 2020).

Η συνεργασία με διεθνείς εταίρους αποτελεί επίσης σημαντική ευκαιρία για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας της ΕΕ. Η ΕΕ έχει τη δυνατότητα να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο σε παγκόσμιο επίπεδο, προωθώντας τη συνεργασία και τον διάλογο με διεθνείς οργανισμούς όπως τα Ηνωμένα Έθνη και το NATO, καθώς και με τρίτες χώρες. Μέσω της συνεργασίας αυτής, η ΕΕ μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός διεθνούς πλαισίου που να προωθεί την ανθεκτικότητα, την ειρήνη και τη σταθερότητα. Η συνεργασία με τους διεθνείς εταίρους μπορεί να περιλαμβάνει τη διαχείριση των υβριδικών απειλών, την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας και την προώθηση της κλιματικής δράσης (Tocci, 2019).

Τέλος, η ανθεκτικότητα της ΕΕ μπορεί να ενισχυθεί μέσω της συμμετοχής και της ενδυνάμωσης των πολιτών. Η κοινωνική ανθεκτικότητα εξαρτάται από την ικανότητα των κοινωνιών να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις με τρόπο που να προάγει τη συνοχή, την εμπιστοσύνη και τη συμμετοχή των πολιτών. Η ΕΕ μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα προωθώντας πολιτικές που στοχεύουν στην καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων, στην προώθηση της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων, και στη δημιουργία ενός

περιβάλλοντος όπου οι πολίτες μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση των πολιτικών που επηρεάζουν τη ζωή τους (Boin et al., 2020).

Η πορεία προς την ανθεκτικότητα της ΕΕ είναι γεμάτη προκλήσεις, αλλά ταυτόχρονα προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για την προώθηση της ασφάλειας, της σταθερότητας και της ευημερίας των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Μέσω της ενίσχυσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της προώθησης της καινοτομίας, της διεθνούς συνεργασίας και της συμμετοχής των πολιτών, η ΕΕ μπορεί να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που να αντιμετωπίζει τις σύνθετες προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου. Η ανθεκτικότητα αποτελεί το θεμέλιο για μια Ευρώπη ικανή να ανταποκρίνεται στις απειλές και τις προκλήσεις του 21ου αιώνα με αποφασιστικότητα και αλληλεγγύη.

4. Η Ανθεκτικότητα στο Πλαίσιο του NATO

4.1. Η Έννοια της Ανθεκτικότητας στη Στρατηγική του NATO

Το NATO (North Atlantic Treaty Organization) έχει αναγνωρίσει την ανθεκτικότητα ως κρίσιμη συνιστώσα της συλλογικής του άμυνας και της ικανότητάς του να ανταποκρίνεται σε ένα ευρύ φάσμα απειλών. Η έννοια της ανθεκτικότητας στη στρατηγική του NATO εξελίχθηκε σημαντικά μετά την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014, καθώς και εν μέσω των αυξανόμενων υβριδικών απειλών, συμπεριλαμβανομένων των κυβερνοεπιθέσεων, της παραπληροφόρησης και των επιθέσεων στις κρίσιμες υποδομές. Σε αυτό το πλαίσιο, το NATO επαναπροσδιόρισε την έννοια της ανθεκτικότητας, δίνοντάς της κεντρική θέση στην αμυντική του πολιτική και την πολιτική ασφάλειας. Η ανθεκτικότητα ορίζεται από το NATO ως η ικανότητα μιας κοινωνίας να αποτρέπει, να αντέχει και να ανακάμπτει από κρίσεις και επιθέσεις, διασφαλίζοντας την επιχειρησιακή συνέχεια των βασικών λειτουργιών της κοινωνίας (NATO, 2016).

Η ανθεκτικότητα έγινε επίσημα μέρος της αμυντικής στρατηγικής του NATO στη Σύνοδο Κορυφής της Βαρσοβίας το 2016, όπου οι σύμμαχοι συμφώνησαν ότι η ενίσχυση της ανθεκτικότητας αποτελεί κρίσιμη πτυχή της συλλογικής τους άμυνας. Αυτή η προσέγγιση αντικατοπτρίζει μια ευρύτερη κατανόηση των σύγχρονων απειλών, οι οποίες συχνά διαφέρουν από τις παραδοσιακές στρατιωτικές επιθέσεις. Οι σύγχρονες απειλές είναι συχνά υβριδικές, συνδυάζοντας στοιχεία όπως κυβερνοεπιθέσεις, προπαγάνδα, οικονομική πίεση και χρήση μη-συμβατικών μέσων πολέμου. Κατά συνέπεια, το NATO αναγνώρισε ότι η ανθεκτικότητα είναι απαραίτητη για την επιτυχή αποτροπή και αντιμετώπιση τέτοιων πολυδιάστατων απειλών, καθώς και για τη διατήρηση της

επιχειρησιακής ικανότητας των συμμάχων σε καταστάσεις κρίσης (Ringsmose & Rynning, 2017).

Η έννοια της ανθεκτικότητας στη στρατηγική του NATO είναι πολυδιάστατη και περιλαμβάνει διάφορες πτυχές, όπως η στρατιωτική, η πολιτική, η κοινωνική και η οικονομική ανθεκτικότητα. Στρατιωτικά, το NATO επικεντρώνεται στην προστασία των ενόπλων δυνάμεων και των κρίσιμων υποδομών από απειλές, όπως κυβερνοεπιθέσεις και επιθέσεις σε δίκτυα επικοινωνίας. Σε πολιτικό επίπεδο, η ανθεκτικότητα αφορά την ικανότητα των κυβερνήσεων να διατηρούν την εθνική συνοχή, να λαμβάνουν αποτελεσματικές αποφάσεις και να επικοινωνούν με το κοινό τους κατά τη διάρκεια κρίσεων. Κοινωνικά, η ανθεκτικότητα αναφέρεται στην ικανότητα των πολιτών να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες και να παραμένουν ψύχραιμοι υπό πίεση, ενώ οικονομικά, η ανθεκτικότητα συνδέεται με την ικανότητα μιας οικονομίας να αντέχει σε σοκ, όπως οι ενεργειακές κρίσεις (Bachmann & Gunneriusson, 2015).

Ένα από τα βασικά στοιχεία της προσέγγισης του NATO στην ανθεκτικότητα είναι η συνεργασία μεταξύ των μελών του, καθώς και η στενή συνεργασία με άλλους διεθνείς οργανισμούς, όπως η ΕΕ. Το NATO και η ΕΕ συνεργάζονται σε τομείς όπως η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, η κυβερνοασφάλεια και η προστασία των κρίσιμων υποδομών. Αυτή η συνεργασία βασίζεται στην αμοιβαία αναγνώριση ότι οι σύγχρονες απειλές είναι πολυδιάστατες και απαιτούν μια συντονισμένη και ολιστική απάντηση που συνδυάζει στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά μέσα. Επιπλέον, η συνεργασία με την ΕΕ επιτρέπει στο NATO να αξιοποιήσει τους πόρους και τις ικανότητες της ΕΕ για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των κρατών-μελών τους (Shea, 2016).

4.2. Η Στρατιωτική Ανθεκτικότητα και η Προστασία των Υποδομών

Η στρατιωτική ανθεκτικότητα αποτελεί κεντρικό στοιχείο της στρατηγικής του NATO για την ανθεκτικότητα. Το NATO έχει υιοθετήσει μια προσέγγιση που περιλαμβάνει την προστασία και ενίσχυση των στρατιωτικών δυνατοτήτων των κρατών-μελών, καθώς και την προστασία των κρίσιμων υποδομών που είναι απαραίτητες για τη διατήρηση της επιχειρησιακής ετοιμότητας των ενόπλων δυνάμεων. Οι κρίσιμες υποδομές περιλαμβάνουν δίκτυα επικοινωνιών, συστήματα ενέργειας, συστήματα μεταφορών και κυβερνητικά δίκτυα, τα οποία αποτελούν στόχους για επιθέσεις, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης ή πολέμου (Pernik, 2018).

Η προστασία των κρίσιμων υποδομών αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για τη στρατιωτική ανθεκτικότητα, καθώς αυτές οι υποδομές υποστηρίζουν τη λειτουργία των στρατιωτικών δυνάμεων και διασφαλίζουν την εθνική ασφάλεια των κρατών-μελών. Ενδεχόμενες κυβερνοεπιθέσεις σε συστήματα επικοινωνιών, δίκτυα ενέργειας και άλλες ζωτικής σημασίας υποδομές μπορούν να παραλύσουν στρατιωτικές επιχειρήσεις και να μειώσουν την ικανότητα του NATO να ανταποκριθεί αποτελεσματικά σε απειλές. Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, το NATO έχει υιοθετήσει σειρά πρωτοβουλιών και μέτρων που ενισχύουν την κυβερνοάμυνα και προστατεύουν τις κρίσιμες υποδομές. Το NATO Cyber Defence Pledge δεσμεύει τα κράτη-μέλη να αναβαθμίσουν τις εθνικές τους δυνατότητες κυβερνοασφάλειας, ενώ το NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE) λειτουργεί ως κέντρο αριστείας για την έρευνα, την εκπαίδευση και την ανάπτυξη στρατηγικών κυβερνοάμυνας. Επιπλέον, οι Cyber Rapid Reaction Teams (CRRTs) παρέχουν άμεση στήριξη στα κράτη-μέλη που πλήττονται από κυβερνοεπιθέσεις, ενισχύοντας τη δυνατότητα ταχείας ανταπόκρισης σε κρίσεις.

To Policy on the Protection of Critical Infrastructure εστιάζει στη διατήρηση της λειτουργικότητας των ζωτικών υποδομών ακόμη και υπό συνθήκες κρίσης, ενώ η

πρωτοβουλία NATO Industry Cyber Partnership (NICP) ενισχύει τη συνεργασία μεταξύ του NATO, των εθνικών κυβερνήσεων και του ιδιωτικού τομέα. Αυτή η συνεργασία περιλαμβάνει την ανάπτυξη ανθεκτικών συστημάτων, την ανταλλαγή πληροφοριών για κυβερνοαπειλές, καθώς και την υιοθέτηση κοινών προτύπων και βέλτιστων πρακτικών ασφαλείας.

Μέσα από αυτές τις συντονισμένες δράσεις, το NATO επιδιώκει όχι μόνο να ενισχύσει την άμυνα των κρατών-μελών αλλά και να διασφαλίσει την επιχειρησιακή συνέχεια και την ανθεκτικότητα σε ένα ολοένα και πιο αβέβαιο και επικίνδυνο ψηφιακό περιβάλλον (NATO, 2018).

Επιπλέον, η στρατιωτική ανθεκτικότητα στο πλαίσιο του NATO περιλαμβάνει την προετοιμασία των ενόπλων δυνάμεων για την αντιμετώπιση διαφόρων τύπων απειλών, συμπεριλαμβανομένων των υβριδικών απειλών και των μη συμβατικών μορφών πολέμου. Το NATO έχει αναγνωρίσει ότι οι σύγχρονες συγκρούσεις συχνά περιλαμβάνουν ένα μείγμα στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων, όπως η χρήση παραστρατιωτικών δυνάμεων, η παραπληροφόρηση και ο κυβερνοπόλεμος. Ως εκ τούτου, το NATO έχει προσαρμόσει τη στρατηγική του για να συμπεριλάβει την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, ενισχύοντας την ετοιμότητα και την ανθεκτικότητα των ενόπλων δυνάμεων μέσω ασκήσεων, εκπαίδευσης και ανάπτυξης ικανοτήτων (Freedman, 2017). Η προστασία των κρίσιμων υποδομών και η στρατιωτική ανθεκτικότητα απαιτούν επίσης τη διατήρηση της επιχειρησιακής ικανότητας των ενόπλων δυνάμεων σε περιόδους κρίσης. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη-μέλη του NATO πρέπει να είναι σε θέση να διατηρούν και να υποστηρίζουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις ακόμα και υπό συνθήκες πίεσης, όπως σε περιπτώσεις διακοπών ενέργειας, καταστροφών ή επιθέσεων. Για να επιτευχθεί αυτό, το NATO έχει προωθήσει την ενίσχυση της διαλειτουργικότητας των στρατιωτικών δυνάμεων των κρατών-μελών, καθώς και την ανάπτυξη σχεδίων έκτακτης ανάγκης και την ενίσχυση της

εφοδιαστικής υποστήριξης. Η ανθεκτικότητα των εφοδιαστικών αλυσίδων και των συστημάτων υποστήριξης είναι κρίσιμη για τη διατήρηση της επιχειρησιακής ικανότητας των ενόπλων δυνάμεων και για την επιτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων (Shlapak & Johnson, 2016).

Τέλος, η ενίσχυση της στρατιωτικής ανθεκτικότητας και η προστασία των κρίσιμων υποδομών απαιτούν μια συντονισμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει τη συνεργασία μεταξύ των στρατιωτικών, των πολιτικών αρχών και του ιδιωτικού τομέα. Το NATO έχει ενθαρρύνει τα κράτη-μέλη να αναπτύξουν εθνικές στρατηγικές ανθεκτικότητας που να περιλαμβάνουν τη συνεργασία με τους διάφορους εμπλεκόμενους φορείς, τη δημιουργία μηχανισμών ανταλλαγής πληροφοριών και την ανάπτυξη κοινών πρωτοκόλλων και διαδικασιών για την αντιμετώπιση κρίσεων. Αυτή η ολοκληρωμένη προσέγγιση είναι απαραίτητη για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας, καθώς επιτρέπει την αποτελεσματική χρήση των διαθέσιμων πόρων και την ταχεία αντίδραση σε απειλές (Pernik, 2018).

Η στρατιωτική ανθεκτικότητα και η προστασία των κρίσιμων υποδομών αποτελούν βασικά στοιχεία της στρατηγικής του NATO για την ανθεκτικότητα. Η προσέγγιση του NATO βασίζεται στην αναγνώριση της πολυδιάστατης φύσης των σύγχρονων απειλών και στην ανάγκη για μια ολιστική και συντονισμένη απάντηση. Μέσω της συνεργασίας με τα κράτη-μέλη, την ΕΕ και άλλους διεθνείς εταίρους, το NATO στοχεύει να ενισχύσει την ανθεκτικότητα των στρατιωτικών δυνάμεων και των κρίσιμων υποδομών, διασφαλίζοντας την ικανότητα της Συμμαχίας να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά σε απειλές και κρίσεις.

5. Συγκριτική Ανάλυση: ΕΕ και NATO

5.1. Κοινές Προσεγγίσεις και Στόχοι για την Ανθεκτικότητα

Η ΕΕ και το NATO έχουν αναγνωρίσει την ανθεκτικότητα ως κεντρική πτυχή της ασφάλειας και της σταθερότητας στην Ευρώπη, διαμορφώνοντας κοινές προσεγγίσεις και στόχους για την ενίσχυση της ικανότητας των κρατών-μελών τους να αντέχουν και να ανακάμπτουν από μια ποικιλία απειλών. Και οι δύο οργανισμοί αντιμετωπίζουν ένα ολοένα πιο σύνθετο και απρόβλεπτο περιβάλλον ασφάλειας, το οποίο χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση υβριδικών απειλών, κυβερνοεπιθέσεων, φυσικών καταστροφών και γεωπολιτικών εντάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, τόσο η ΕΕ όσο και το NATO έχουν υιοθετήσει μια ολιστική προσέγγιση στην ανθεκτικότητα, που υπερβαίνει τις παραδοσιακές στρατιωτικές έννοιες της ασφάλειας και περιλαμβάνει μια σειρά από πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές διαστάσεις (Biscop, 2018). Ένας κοινός στόχος της ΕΕ και του NATO είναι η ενίσχυση της ανθεκτικότητας απέναντι στις υβριδικές απειλές. Οι υβριδικές απειλές, που συνδυάζουν στρατιωτικά και μη στρατιωτικά μέσα, απαιτούν μια ολοκληρωμένη αντίδραση που συνδυάζει στρατιωτική ισχύ, πολιτικά εργαλεία και διπλωματική δράση. Και οι δύο οργανισμοί έχουν αναπτύξει στρατηγικές για την αντιμετώπιση αυτών των απειλών, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για μια συντονισμένη και πολυεπίπεδη προσέγγιση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας, την προστασία των κρίσιμων υποδομών και την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Μία από αυτές είναι η πρωτοβουλία FIMI (Framework on Hybrid Interference Management Initiative), η οποία στοχεύει στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών για την αποτροπή και αντιμετώπιση υβριδικών απειλών. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (EYED) έχει δημιουργήσει το Κέντρο Αντιμετώπισης Κρίσεων, το οποίο λειτουργεί ως

κόμβος για τον συντονισμό της αντίδρασης της ΕΕ σε κρίσεις, συμπεριλαμβανομένων των υβριδικών επιθέσεων.

Παράλληλα, το ΝΑΤΟ έχει προσαρμόσει τη στρατηγική του, ενσωματώνοντας την αντιμετώπιση των υβριδικών επιθέσεων ως βασικό στοιχείο της συλλογικής του άμυνας. Σύμφωνα με τον Daniel Fiott, ειδικό σε θέματα ευρωπαϊκής άμυνας, η ΕΕ ενισχύει τις αμυντικές της δυνατότητες μέσω της «Στρατηγικής Πυξίδας», αντιμετωπίζοντας τις αυξανόμενες γεωπολιτικές προκλήσεις. (Fiott, 2021). Ο Jan Joel Andersson, ανώτερος αναλυτής στο Ινστιτούτο Μελετών Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUISS), στο άρθρο του με τίτλο “European Defence Partnerships” επισημαίνει τις κοινές στρατηγικές όπως η Στρατηγική Πυξίδα της ΕΕ και το Στρατηγικό Δόγμα του ΝΑΤΟ, ενώ υπογραμμίζει την ανάγκη για σαφή καθορισμό ρόλων και δράσεων μεταξύ των οργανισμών για να επιτευχθεί καλύτερη συνεργασία (Andersson, 2023). Επιπλέον, τόσο η ΕΕ όσο και το ΝΑΤΟ επιδιώκουν την ενίσχυση της ανθεκτικότητας μέσω της προστασίας των κρίσιμων υποδομών. Η ανθεκτικότητα των κρίσιμων υποδομών, όπως τα δίκτυα ενέργειας, οι επικοινωνίες, οι μεταφορές και τα κυβερνητικά δίκτυα, θεωρείται ουσιαστική για την επιχειρησιακή συνέχεια των κρατών και για την ικανότητά τους να αντέχουν σε κρίσεις. Η ΕΕ, μέσω της στρατηγικής της για την ανθεκτικότητα, έχει εστιάσει στην ανάπτυξη πολιτικών και κανονισμών για την προστασία αυτών των υποδομών, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών για την ενεργειακή ασφάλεια και την κυβερνοασφάλεια. Παράλληλα, το ΝΑΤΟ έχει αναπτύξει κατευθυντήριες γραμμές και πρότυπα για την προστασία των κρίσιμων υποδομών των κρατών-μελών του, προωθώντας την ενίσχυση της επιχειρησιακής ικανότητας σε περιόδους κρίσης (ΝΑΤΟ, 2018).

Η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του ΝΑΤΟ είναι επίσης ένα κοινό χαρακτηριστικό στις προσεγγίσεις τους για την ανθεκτικότητα. Οι δύο οργανισμοί έχουν συνειδητοποιήσει ότι οι απειλές για την ασφάλεια είναι πολυδιάστατες και συχνά

αλληλοσυνδεόμενες, γεγονός που απαιτεί μια συντονισμένη απάντηση που να συνδυάζει τις στρατιωτικές και πολιτικές τους δυνατότητες. Η συνεργασία αυτή επικεντρώνεται σε τομείς όπως η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, η κυβερνοασφάλεια, η ανταλλαγή πληροφοριών και η προστασία των κρίσιμων υποδομών. Το 2016, η κοινή δήλωση NATO-ΕΕ επιβεβαίωσε τη δέσμευση των δύο οργανισμών να συνεργαστούν στενά για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας στην Ευρώπη, ενισχύοντας τη συντονισμένη δράση για την αντιμετώπιση των κοινών απειλών (Smith, 2018).

5.2. Διαφορές στη Στρατηγική και τις Πρακτικές Εφαρμογές

Παρά τις κοινές προσεγγίσεις και στόχους, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ της ΕΕ και του NATO όσον αφορά τη στρατηγική και τις πρακτικές εφαρμογές της ανθεκτικότητας. Η πιο θεμελιώδης διαφορά προκύπτει από τη φύση και το πεδίο δράσης των δύο οργανισμών. Το NATO είναι μια αμυντική συμμαχία με κύρια αποστολή την προστασία των κρατών-μελών του από στρατιωτικές επιθέσεις, ενώ η ΕΕ είναι ένας πολιτικός και οικονομικός οργανισμός με ευρύτερο φάσμα αρμοδιοτήτων, που περιλαμβάνει την προώθηση της ειρήνης, της ασφάλειας, της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής. Αυτή η διαφορά στη θεσμική αποστολή επηρεάζει τις στρατηγικές προτεραιότητες και τις πρακτικές προσεγγίσεις των δύο οργανισμών σχετικά με την ανθεκτικότητα, αν και πλέον η ΕΕ υιοθετεί ολοένα και περισσότερο τη γλώσσα της σκληρής ισχύος, ενσωματώνοντας στρατιωτικές και αμυντικές δυνατότητες στις στρατηγικές της (Bendiek, 2017).

Το NATO, στο πλαίσιο της στρατιωτικής του εντολής, επικεντρώνεται κυρίως στην ενίσχυση της στρατιωτικής ανθεκτικότητας και της συλλογικής άμυνας. Η στρατηγική του NATO για την ανθεκτικότητα περιλαμβάνει την ενίσχυση της επιχειρησιακής ετοιμότητας

των ενόπλων δυνάμεων, την προστασία των κρίσιμων υποδομών που υποστηρίζουν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και την αντιμετώπιση των υβριδικών επιθέσεων ως απειλών για τη συλλογική ασφάλεια. Οι πρακτικές εφαρμογές αυτής της στρατηγικής περιλαμβάνουν την ανάπτυξη ασκήσεων και εκπαιδεύσεων για την αντιμετώπιση υβριδικών απειλών, την ενίσχυση των δυνατοτήτων κυβερνοάμυνας και την ενσωμάτωση της ανθεκτικότητας στα σχέδια έκτακτης ανάγκης των κρατών-μελών (Freedman, 2017).

Από την άλλη πλευρά, η στρατηγική της ΕΕ για την ανθεκτικότητα είναι πιο ολοκληρωμένη και πολυδιάστατη, αντανακλώντας τον ευρύτερο ρόλο της ΕΕ ως πολιτικού και οικονομικού οργανισμού. Η ανθεκτικότητα, στο πλαίσιο της ΕΕ, δεν περιορίζεται στην αντιμετώπιση στρατιωτικών απειλών, αλλά επεκτείνεται σε τομείς όπως η κοινωνική συνοχή, η οικονομική σταθερότητα, η κλιματική αλλαγή και η διαχείριση των συνόρων. Οι πρακτικές εφαρμογές της στρατηγικής της ΕΕ περιλαμβάνουν την προώθηση της ενεργειακής ασφάλειας, την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών προκλήσεων. Επιπλέον, η ΕΕ έχει θεσπίσει πολιτικές για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των γειτονικών της χωρών μέσω της παροχής βοήθειας, της προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης και της ενίσχυσης της διακυβέρνησης (Tocci, 2019).

Μια άλλη διαφορά μεταξύ της ΕΕ και του NATO είναι ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουν την έννοια της συλλογικής άμυνας. Για το NATO, η συλλογική άμυνα είναι ο πυρήνας της αποστολής του, και η ανθεκτικότητα θεωρείται ως βασικό στοιχείο για την ενίσχυση της ικανότητας των κρατών-μελών να συμβάλλουν στη συλλογική ασφάλεια. Στο πλαίσιο αυτό, το NATO δίνει έμφαση στη διαλειτουργικότητα των ενόπλων δυνάμεων, την ενίσχυση των στρατιωτικών δυνατοτήτων και την προστασία των υποδομών που είναι κρίσιμες για τη στρατιωτική ετοιμότητα. Αντίθετα, η ΕΕ υιοθετεί μια πιο ολιστική προσέγγιση που συνδέει την ασφάλεια με την οικονομική και κοινωνική

ανθεκτικότητα. Η συλλογική ασφάλεια, κατά την ΕΕ, δεν βασίζεται μόνο στη στρατιωτική άμυνα αλλά και στην ικανότητα των κοινωνιών να αντέχουν και να προσαρμόζονται σε διάφορες απειλές, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών, πολιτικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων (Bueger & Edmunds, 2017).

Τέλος, η ΕΕ και το NATO διαφέρουν και ως προς τα εργαλεία και τις πολιτικές που χρησιμοποιούν για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Το NATO βασίζεται κυρίως στις στρατιωτικές του δυνατότητες και στην ικανότητά του να συντονίζει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των κρατών-μελών για την αποτροπή και την αντιμετώπιση απειλών. Αντίθετα, η ΕΕ διαθέτει μια ευρύτερη σειρά πολιτικών εργαλείων που περιλαμβάνουν διπλωματικά, οικονομικά και πολιτικά μέσα. Η ΕΕ χρησιμοποιεί αυτές τις δυνατότητες για να προωθήσει την ανθεκτικότητα μέσω της ανάπτυξης πολιτικών που στοχεύουν στη βελτίωση της οικονομικής σταθερότητας, της κοινωνικής συνοχής, της προστασίας του περιβάλλοντος και της ενίσχυσης των θεσμών διακυβέρνησης, τόσο εντός των κρατών-μελών όσο και σε γειτονικές χώρες (Biscop, 2018).

5.3. Περιοχές Συνεργασίας και Συνέργειας μεταξύ ΕΕ και NATO

Η συνεργασία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του NATO έχει ενισχυθεί τα τελευταία χρόνια, αντανakλώντας την αυξανόμενη αναγνώριση των αλληλοεξαρτήσεων στον τομέα της ασφάλειας και της άμυνας. Με δεδομένο το σύνθετο περιβάλλον ασφαλείας που αντιμετωπίζει η Ευρώπη, οι δύο οργανισμοί έχουν καταβάλει προσπάθειες για την εμβάθυνση της συνεργασίας τους σε μια σειρά από κρίσιμες περιοχές, προκειμένου να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα των κρατών-μελών τους και της ευρωπαϊκής περιοχής συνολικά.

Μια από τις βασικές περιοχές συνεργασίας είναι η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Οι υβριδικές απειλές συνδυάζουν στρατιωτικές και μη στρατιωτικές μεθόδους, όπως κυβερνοεπιθέσεις, παραπληροφόρηση και οικονομική πίεση, δημιουργώντας σοβαρές προκλήσεις για την ασφάλεια και τη σταθερότητα. Τόσο η ΕΕ όσο και το ΝΑΤΟ έχουν αναπτύξει στρατηγικές για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, και η συνεργασία τους σε αυτόν τον τομέα περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών, τον συντονισμό των πολιτικών και των δράσεων και τη διεξαγωγή κοινών ασκήσεων για την ενίσχυση της ετοιμότητας. Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας για την Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών, που εδρεύει στο Ελσίνκι, αποτελεί ένα παράδειγμα αυτής της συνεργασίας, παρέχοντας μια πλατφόρμα για την ανταλλαγή εμπειριών και την ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών (ΝΑΤΟ, 2016).

Ένας άλλος τομέας συνεργασίας είναι η κυβερνοασφάλεια. Οι κυβερνοεπιθέσεις αποτελούν αυξανόμενο κίνδυνο για την ασφάλεια των κρατών-μελών της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, καθώς μπορούν να διαταράξουν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, τις κρίσιμες υποδομές και τις κοινωνικές λειτουργίες. Η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του ΝΑΤΟ στον τομέα της κυβερνοασφάλειας περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών για τις κυβερνοαπειλές, την ανάπτυξη κοινών πρωτοκόλλων για την αντιμετώπιση των κυβερνοεπιθέσεων και τη διεξαγωγή ασκήσεων για τη βελτίωση της ετοιμότητας και της ανταπόκρισης. Η κοινή δήλωση ΕΕ-ΝΑΤΟ το 2016 υπογράμμισε τη δέσμευση των δύο οργανισμών να ενισχύσουν τη συνεργασία τους στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για μια συνολική και συντονισμένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση των κυβερνοαπειλών (Smith, 2018).

Επιπλέον, η συνεργασία στον τομέα της προστασίας των κρίσιμων υποδομών είναι καθοριστικής σημασίας για την ανθεκτικότητα. Οι κρίσιμες υποδομές, όπως τα δίκτυα ενέργειας, οι επικοινωνίες και οι μεταφορές, αποτελούν ζωτικής σημασίας για τη

λειτουργία των κρατών και την ασφάλεια των πολιτών. Οι επιθέσεις σε αυτές τις υποδομές μπορούν να έχουν σοβαρές συνέπειες, προκαλώντας διακοπές στις παροχές και αποσταθεροποιώντας τις κοινωνίες. Τόσο η ΕΕ όσο και το NATO έχουν αναπτύξει πολιτικές και πρωτοβουλίες για την προστασία των κρίσιμων υποδομών, και η συνεργασία τους σε αυτόν τον τομέα περιλαμβάνει την ανάπτυξη κοινών προτύπων ασφάλειας, την ανταλλαγή πληροφοριών για τις απειλές και τη συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των υποδομών (Biscop, 2018).

Ένα ακόμη πεδίο συνέργειας είναι η διαχείριση κρίσεων. Η ΕΕ διαθέτει εκτενείς δυνατότητες για τη διαχείριση κρίσεων, που περιλαμβάνουν την ανθρωπιστική βοήθεια, την πολιτική προστασία και τις αποστολές διατήρησης της ειρήνης. Το NATO, με τις στρατιωτικές του δυνατότητες, μπορεί να προσφέρει την απαραίτητη στρατιωτική υποστήριξη σε περιπτώσεις όπου η ασφάλεια είναι σε κίνδυνο. Η συνεργασία των δύο οργανισμών στη διαχείριση κρίσεων επιτρέπει τη συνδυασμένη χρήση των πολιτικών και στρατιωτικών μέσων, δημιουργώντας μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση των κρίσεων και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας (Tocci, 2019).

5.4. Προκλήσεις για τη Συνολική Ανθεκτικότητα στην Ευρώπη

Παρά τις προσπάθειες για την ενίσχυση της συνεργασίας και την προώθηση της ανθεκτικότητας, η Ευρώπη αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις που επηρεάζουν τη συνολική της ικανότητα να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απειλές. Μία από τις κύριες προκλήσεις είναι η πολυπλοκότητα των υβριδικών απειλών, οι οποίες απαιτούν μια ολοκληρωμένη και προσαρμοστική προσέγγιση. Οι υβριδικές απειλές είναι συχνά δύσκολα ανιχνεύσιμες, καθώς συνδυάζουν διάφορες μεθόδους επίθεσης, από κυβερνοεπιθέσεις έως παραπληροφόρηση και οικονομική πίεση. Αυτό καθιστά τη διαχείρισή τους ιδιαίτερα

δύσκολη, καθώς απαιτεί τον συντονισμό μεταξύ διαφόρων τομέων πολιτικής, όπως η ασφάλεια, η άμυνα, η οικονομία και η κοινωνική συνοχή. Η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών απαιτεί από την Ευρώπη να αναπτύξει μια ευέλικτη και ολοκληρωμένη προσέγγιση που να συνδυάζει τα στρατιωτικά και πολιτικά εργαλεία με την ενίσχυση της κοινωνικής ανθεκτικότητας (Freedman, 2017).

Μια άλλη σημαντική πρόκληση είναι ο συντονισμός των προσπάθειών μεταξύ της ΕΕ και του NATO, καθώς και μεταξύ των κρατών-μελών τους. Παρά τη βελτιωμένη συνεργασία μεταξύ των δύο οργανισμών, εξακολουθούν να υπάρχουν ζητήματα που αφορούν τον συντονισμό των πολιτικών και των δράσεων, καθώς και την κατανομή των ρόλων και των ευθυνών. Οι διαφορές στις στρατηγικές προτεραιότητες και τα επίπεδα αφοσίωσης των κρατών-μελών μπορεί να δημιουργήσουν δυσκολίες στον συντονισμό των προσπάθειών. Επιπλέον, η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του NATO απαιτεί την επίλυση ζητημάτων που αφορούν την πρόσβαση και την ανταλλαγή πληροφοριών, καθώς και την ανάπτυξη κοινών προτύπων και πρωτοκόλλων για την αντιμετώπιση των απειλών (Smith, 2018).

Η διαφοροποίηση στα επίπεδα ανθεκτικότητας μεταξύ των κρατών-μελών αποτελεί σημαντική πρόκληση για τη συνολική ανθεκτικότητα της Ευρώπης. Οι διαφορές στις οικονομικές, στρατιωτικές και κοινωνικές δυνατότητες των κρατών-μελών της ΕΕ και του NATO επηρεάζουν την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις απειλές, δημιουργώντας κενά στον συντονισμό και μειώνοντας την αποτελεσματικότητα της κοινής αντίδρασης σε κρίσεις.

Αυτές οι διαφοροποιήσεις είναι εμφανείς σε διάφορους τομείς. Στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, χώρες όπως η Εσθονία διακρίνονται για τα προηγμένα τους συστήματα και τη δομή τους, ενώ άλλες, όπως η Βουλγαρία, αντιμετωπίζουν ελλείψεις σε

υποδομές και εξειδικευμένο προσωπικό. Στην ενεργειακή ασφάλεια, κράτη όπως η Γερμανία και η Γαλλία έχουν διαφοροποιήσει τις πηγές ενέργειάς τους, ενώ χώρες της Ανατολικής Ευρώπης παραμένουν εξαρτημένες από εξωτερικούς προμηθευτές, όπως η Ρωσία. Στον στρατιωτικό τομέα, χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες ή η Πολωνία επενδύουν σημαντικά, ενώ μικρότερα κράτη, όπως το Λουξεμβούργο, διαθέτουν περιορισμένες δυνατότητες.

Οι ανισότητες αυτές δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στον συντονισμό. Για παράδειγμα, η εξάρτηση ορισμένων κρατών από τη ρωσική ενέργεια μπορεί να υπονομεύσει τη συνοχή της ενιαίας στάσης απέναντι σε γεωπολιτικές κρίσεις. Επιπλέον, η αδυναμία μικρότερων κρατών να ανταποκριθούν αποτελεσματικά σε κυβερνοεπιθέσεις ή να συνεισφέρουν ισότιμα σε στρατιωτικές επιχειρήσεις συχνά επιβαρύνει τα ισχυρότερα μέλη. Αυτό μπορεί να μειώσει την αποτελεσματικότητα της συλλογικής άμυνας και να θέσει σε κίνδυνο τη συνολική ανθεκτικότητα της Ευρώπης, επισημαίνοντας την ανάγκη για στενότερη συνεργασία και την εξισορρόπηση αυτών των διαφορών.

Για να αντιμετωπίσει αυτήν την πρόκληση, η Ευρώπη οφείλει να προωθήσει την ισόρροπη ανάπτυξη των ικανοτήτων των κρατών-μελών, διασφαλίζοντας παράλληλα τη δίκαιη κατανομή των πόρων και των ευθυνών (Bendiek, 2017). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Σουηδία, η οποία έχει λάβει πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της ετοιμότητας των πολιτών της. Στις 18 Νοεμβρίου 2024, η σουηδική κυβέρνηση, μαζί με άλλες χώρες, διένειμε το επικαιροποιημένο εγχειρίδιο επιβίωσης με τίτλο «Αν έρθει κρίση ή πόλεμος». Το εγχειρίδιο αυτό παρέχει οδηγίες για την προετοιμασία και την αντιμετώπιση ενδεχόμενων πολέμων ή απροσδόκητων κρίσεων. Η επικαιροποίηση του εγχειριδίου κρίθηκε αναγκαία λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης ασφαλείας, όπως τη χαρακτηρίζει η σουηδική κυβέρνηση, αναφερόμενη στην πλήρους κλίμακας εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία.

Τέλος, η αντιμετώπιση των αναδυόμενων απειλών, όπως η κλιματική αλλαγή και οι πανδημίες, παρουσιάζει μια νέα σειρά προκλήσεων για την ανθεκτικότητα. Η κλιματική αλλαγή, με τις επιπτώσεις της, όπως οι φυσικές καταστροφές, οι μεταναστευτικές ροές και οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, μπορεί να αποσταθεροποιήσει τις κοινωνίες και να αυξήσει τον κίνδυνο συγκρούσεων. Παρομοίως, οι πανδημίες, όπως η πρόσφατη COVID-19, έχουν αποδείξει την ικανότητά τους να προκαλούν σημαντικές διαταραχές στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή, αναδεικνύοντας την ανάγκη για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που να συνδυάζει την υγεία, την ασφάλεια και την οικονομική ανθεκτικότητα (Tocci, 2019).

Η Ευρώπη βρίσκεται ενώπιον μιας σειράς προκλήσεων που απαιτούν μια ολοκληρωμένη και συντονισμένη προσέγγιση για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του NATO είναι κρίσιμη για την αντιμετώπιση των σύνθετων και αλληλοεξαρτώμενων απειλών που αντιμετωπίζει η περιοχή. Η ενίσχυση της ανθεκτικότητας απαιτεί όχι μόνο την αντιμετώπιση των παραδοσιακών και υβριδικών απειλών, αλλά και την προετοιμασία για τις μελλοντικές προκλήσεις, εξασφαλίζοντας ένα ασφαλές, σταθερό και βιώσιμο μέλλον για την Ευρώπη.

Συμπεράσματα

Η ανθεκτικότητα έχει καταστεί βασικό στοιχείο της σύγχρονης στρατηγικής για την ασφάλεια και την άμυνα τόσο στην ΕΕ (ΕΕ) όσο και στο NATO. Στο σημερινό περιβάλλον, όπου οι απειλές για την ασφάλεια είναι πιο σύνθετες, πολυδιάστατες και απρόβλεπτες από ποτέ, η ικανότητα των κρατών και των κοινωνιών να αντέχουν, να προσαρμόζονται και να ανακάμπτουν από κρίσεις είναι ζωτικής σημασίας. Οι παραδοσιακές προσεγγίσεις για την ασφάλεια, που επικεντρώνονταν αποκλειστικά στη στρατιωτική άμυνα, δεν επαρκούν πλέον για την αντιμετώπιση των σύγχρονων απειλών, οι οποίες συχνά περιλαμβάνουν υβριδικές μορφές επίθεσης, όπως οι κυβερνοεπιθέσεις, η παραπληροφόρηση και οι επιθέσεις σε κρίσιμες υποδομές.

Τόσο η ΕΕ όσο και το NATO έχουν αναγνωρίσει την ανάγκη για μια πιο ολοκληρωμένη και ολιστική προσέγγιση στην ασφάλεια, υιοθετώντας την έννοια της ανθεκτικότητας ως κεντρικό άξονα των στρατηγικών τους. Η ΕΕ, με την ευρύτερη προσέγγισή της στην ασφάλεια, δίνει έμφαση στην προστασία των πολιτών, την κοινωνική συνοχή, την οικονομική σταθερότητα και την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Παράλληλα, το NATO, με τη στρατιωτική του εστίαση, επικεντρώνεται στην ενίσχυση της στρατιωτικής ανθεκτικότητας των κρατών-μελών του και στην προστασία των κρίσιμων υποδομών που υποστηρίζουν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Αυτές οι διαφοροποιήσεις προκύπτουν από τις θεσμικές αρμοδιότητες και τις νομικές δεσμεύσεις των δύο οργανισμών. Η ΕΕ, ως πολιτικός και οικονομικός οργανισμός, στερείται ανεξάρτητης στρατιωτικής ισχύος, γεγονός που την οδηγεί να εστιάζει σε μη στρατιωτικά μέσα. Οι δράσεις της περιλαμβάνουν την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, την προώθηση της πολιτικής σταθερότητας, τη διαχείριση κρίσεων και την πρόληψη συγκρούσεων. Μέσω των δοτών αρμοδιοτήτων που της παραχωρούνται από τα κράτη-μέλη, η ΕΕ εφαρμόζει πολιτικές που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη, την περιβαλλοντική προστασία και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, περιοριζόμενη στους τομείς όπου διαθέτει θεσμική και νομική αρμοδιότητα, όπως καθορίζεται από τις συνθήκες της ΕΕ. Από την άλλη πλευρά, το ΝΑΤΟ, ως στρατιωτική συμμαχία με σαφή αμυντικό χαρακτήρα, επικεντρώνεται στη στρατιωτική ετοιμότητα, στην ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων και στην άμεση αντίδραση σε απειλές μέσω στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η θεσμική του αποστολή καθορίζει την προσέγγισή του στην ανθεκτικότητα, η οποία βασίζεται στην επιχειρησιακή ικανότητα και την αποτροπή. Η επιχειρησιακή ικανότητα περιλαμβάνει την ενίσχυση των στρατιωτικών δυνατοτήτων μέσω της εκπαίδευσης, της κοινής στρατιωτικής άσκησης και της διαλειτουργικότητας μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων των κρατών-μελών. Η αποτροπή επιτυγχάνεται μέσω της παρουσίας δυνάμεων σε στρατηγικές περιοχές, της διατήρησης στρατιωτικής ισχύος και της ενίσχυσης της αμυντικής συνεργασίας, αποθαρρύνοντας πιθανές επιθετικές ενέργειες από τρίτες χώρες ή μη κρατικούς δρώντες.

Η συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του ΝΑΤΟ αποτελεί ένα κρίσιμο στοιχείο για την επίτευξη μιας αποτελεσματικής και συνολικής προσέγγισης στην ανθεκτικότητα. Με τις απειλές να είναι συχνά αλληλοσυνδεόμενες και πολυδιάστατες, η συνδυασμένη δύναμη των δύο οργανισμών προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση. Η συνεργασία τους σε τομείς όπως η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, η κυβερνοασφάλεια και η προστασία των κρίσιμων υποδομών έχει ενισχύσει την ικανότητα των κρατών-μελών να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες προκλήσεις. Παρά τις προόδους αυτές, εξακολουθούν να υπάρχουν προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν, όπως ο συντονισμός των προσπάθειών, η διαφοροποίηση των επιπέδων ανθεκτικότητας μεταξύ των κρατών-μελών και η αντιμετώπιση των αναδυόμενων απειλών, όπως η κλιματική αλλαγή και οι πανδημίες.

Τα συμπεράσματα της παρούσας ανάλυσης δείχνουν ότι η ανθεκτικότητα αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος των στρατηγικών για την ασφάλεια στην Ευρώπη. Ωστόσο, η επίτευξη της ανθεκτικότητας απαιτεί μια συνεχή και προσαρμοστική προσπάθεια. Η πολυπλοκότητα των σύγχρονων απειλών και οι αλληλοεξαρτήσεις μεταξύ των τομέων ασφάλειας, άμυνας, οικονομίας και κοινωνίας σημαίνουν ότι η ανθεκτικότητα πρέπει να προσεγγίζεται με ολιστικό τρόπο. Η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, η ενίσχυση των θεσμών και η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής θα είναι κρίσιμες για τη διασφάλιση της ασφάλειας, της σταθερότητας και της ευημερίας στην Ευρώπη.

Εν κατακλείδι, η ανθεκτικότητα είναι μια δυναμική και πολυδιάστατη έννοια που αντικατοπτρίζει την ικανότητα των κρατών και των κοινωνιών να αντιμετωπίζουν και να προσαρμόζονται στις μεταβαλλόμενες απειλές του σύγχρονου κόσμου. Η επίτευξη της ανθεκτικότητας απαιτεί μια διαρκή δέσμευση για συνεργασία, προσαρμογή και ενίσχυση των θεσμών σε όλα τα επίπεδα.

Επίλογος

Ο κόσμος αυτή τη στιγμή αντιμετωπίζει αλληλένδετα ζητήματα ασφάλειας, δημογραφικά, οικονομικά και πολιτικά, που εντείνονται από την κλιματική αλλαγή, τις υγειονομικές κρίσεις και την επισιτιστική ανασφάλεια. Η αστάθεια οδηγεί σε βία που προκαλείται από συγκρούσεις, επιθέσεις στην πολιτιστική κληρονομιά και περιβαλλοντική υποβάθμιση. Η ανάπτυξη μη κρατικών ένοπλων ομάδων, ειδικά τρομοκρατικών οργανώσεων, διευκολύνει την αποσταθεροποιητική και καταναγκαστική παρέμβαση από στρατηγικούς ανταγωνιστές. Δεδομένου ότι οι σύγχρονοι κίνδυνοι διαθέτουν περίπλοκα χαρακτηριστικά, υπάρχει ανάγκη να αντιμετωπιστούν από το σύνολο της κοινωνίας. Απαιτούν την ανάπτυξη εθνικών δυνατοτήτων για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις μέσω μιας πιο ολοκληρωμένης, ενσωματωμένης και καλά συντονισμένης στρατηγικής σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

Η ανάπτυξη ανθεκτικότητας είναι μια μακροχρόνια διαδικασία που πρέπει να είναι σχετική με το υφιστάμενο γεωπολιτικό πλαίσιο και ενσωματωμένη στα εθνικά σχέδια και τον προγραμματισμό. Για να προστατεύσουν τα εθνικά συμφέροντα και να ενισχύσουν την κοινωνική ανθεκτικότητα, ΕΕ και NATO πρέπει να αναπτύξουν μια αποτελεσματική στρατηγική για να αντιμετωπίσουν διάφορες προκλήσεις από κυβερνοαπειλές και υβριδικές απειλές, επιτρέποντας την προσαρμοστικότητα σε ένα απρόβλεπτο, σύνθετο και εξελισσόμενο τοπίο ασφάλειας. Η ενίσχυση της ανθεκτικότητας απαιτεί μια διαρκή στρατηγική επικεντρωμένη στην αντιμετώπιση των θεμελιωδών αιτίων των κρίσεων και στην ενίσχυση των δυνατοτήτων για αποτελεσματική πλοήγηση στις μελλοντικές αβεβαιότητες και μεταμορφώσεις.

Το εννοιολογικό πεδίο της ανθεκτικότητας επεκτείνεται τόσο που απαιτεί την ετοιμότητα της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα όπως επισημαίνει η πρόσφατη αναφορά Niniisto (2024) με 282 αναφορές στη λέξη «ανθεκτικότητα» αλλά και οι προσπάθειες κινητοποίησης των πολιτών εκ μέρους της Σουηδικής κυβέρνησης (Swedish Civil Contingencies Agency, 2024). Απαιτείται, επόμενως περαιτέρω έρευνα για τον τρόπο με τον οποίο οι δύο οργανισμοί θα επιδιώξουν αυτήν την ολιστική προσέγγιση της ανθεκτικότητας στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

- Bachmann, S.-D., & Gunneriusson, H. (2015). Hybrid Wars: The 21st-century's New Threats to Global Security. *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, 43(1), 77-98.
- Bendiek, A. (2017). European Strategic Autonomy: Stop Talking, Start Planning. *SWP Research Paper*.
- Biscop, S. (2018). European Defence: What's in the CARDS for PESCO? *European Foreign Affairs Review*, 23(3), 355-374.
- Boin, A., & Lodge, M. (2016). Designing Resilient Institutions for Transboundary Crisis Management: A Time for Public Administration. *Public Administration*, 94(2), 289-298.
- Boin, A., Ekengren, M., & Rhinard, M. (2020). The European Union as Crisis Manager: Patterns and Prospects. *Cambridge University Press*.
- Bourbeau, P. (2018). Resilience, Security and World Politics. *Cambridge University Press*.
- Bressanelli, E., Chelotti, N., & Lehmann, W. (2021). The European Parliament and its International Relations. The European Union's Strategic Autonomy and the Politics of Resilience. *Journal of European Integration*, 43(1), 89-105.
- Bueger, C., & Edmunds, T. (2017). Beyond Seablindness: A New Agenda for Maritime Security Studies. *International Affairs*, 93(6), 1293-1311.
- Carrera, S., Vosyliute, L., & Warda, M. (2018). The Future of Migration in the European Union. *CEPS Research Report*.

- Chandler, D. (2015). Resilience and the 'Everyday': Beyond the Paradox of 'Liberal Peace'. *Review of International Studies*, 41(1), 27-48.
- Chivvis, C. S. (2017). Understanding Russian 'Hybrid Warfare' And What Can Be Done About It. *RAND Corporation*.
- Cimbala, S. J., & Forster, P. K. (2016). Multinational Military Intervention: NATO Policy, Strategy and Burden Sharing. *Routledge*.
- European Commission. (2018). Joint Communication to the European Parliament and the Council: Increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats.
- European Commission. (2019). The European Green Deal.
- European Commission. (2020). EU Cybersecurity Strategy.
- European Commission. (2020). Shaping Europe's Digital Future.
- European Union Global Strategy. (2016). Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe.
- European Union Institute for Security Studies (EUISS). (2023). European Defence Partnerships
- Fiott, D. (2021). European Defence and the Demands of Strategic Autonomy
- Freedman, L. (2017). The Future of War: A History. *PublicAffairs*.
- Giegerich, B. (2016). NATO's Strategic Adaptation. *Survival*, 58(1), 105-116.
- Hacker, J., & Giraud, O. (2021). The Politics of the Recovery and Resilience Facility. *Journal of European Public Policy*, 28(8), 1185-1202.
- Juncos, A. E. (2017). Resilience as the New EU Foreign Policy Paradigm: A Pragmatist Turn? *European Security*, 26(1), 1-18.

- NATO. (2016). Warsaw Summit Communiqué.
- NATO. (2016). Joint Declaration on EU-NATO Cooperation.
- NATO. (2018). Resilience and Article 3.
- Niinistö, S. (2024). Safer Together: Strengthening Europe's civilian and military preparedness and readiness. *European Commission*
- O'Brien, K., et al. (2015). The Adaptive Challenge of Climate Change. *Nature Climate Change*, 5(7), 925-927.
- Pernik, P. (2018). NATO, Hybrid Threats and the Grey Zone: Evolving Concepts and Strategies. *International Centre for Defence and Security*.
- Petersen, M. A. (2018). Integrating NATO and EU Resilience Strategies. *Contemporary Security Policy*, 39(4), 637-659.
- Ringsmose, J., & Rynning, S. (2017). NATO's Response to Russian Revisionism: A Strategy Fit for Purpose? *Journal of Strategic Studies*, 40(3), 337-360.
- Shea, J. (2016). Resilience: A Core Element of Collective Defence. *NATO Review*.
- Shlapak, D. A., & Johnson, M. W. (2016). Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank. *RAND Corporation*.
- Smith, M. E. (2018). NATO–EU Cooperation: The Politics of Institutional Overlap. *Journal of European Integration*, 40(5), 595-610.
- Swedish Civil Contingencies Agency (MSB). (2024). Important information to all residents of Sweden (Brochure No. MSB2400). <https://rib.msb.se/filer/pdf/30874.pdf>
- Tocci, N. (2019). Resilience and the Role of the European Union in International Relations. *Contemporary Security Policy*, 40(2), 176-193.

- United Nations. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
- Van Ham, P. (2016). The EU, NATO and the European Defence Market: Do Institutional Responses to Hybrid Threats Require European Strategic Autonomy? *Clingendael Institute*.
- Youngs, R. (2017). Europe's External Engagement on Conflict and Crisis. *International Affairs*, 93(6), 1389-1403.